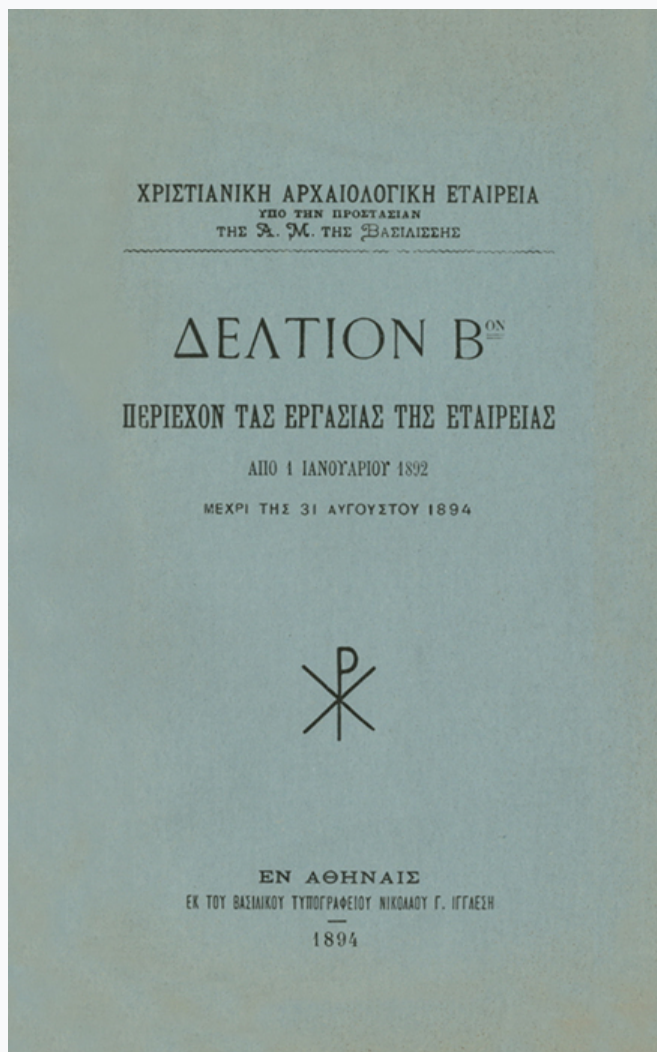

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 3 (1903)

Δελτίον ΧΑΕ 3 (1894-1902), Περίοδος Α'

Μουσείον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Μελέται, εργασίαι και περιηγήσεις του 1898

Γεώργιος ΛΑΜΠΑΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1557](https://doi.org/10.12681/dchae.1557)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΑΜΠΑΚΗΣ Γ. (2013). Μουσείον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας. Μελέται, εργασίαι και περιηγήσεις του 1898. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 3, 63–111. <https://doi.org/10.12681/dchae.1557>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μουσείον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής
Εταιρείας. Μελέται, εργασίαι και περιηγήσεις του
1898

Δελτίον ΧΑΕ 3 (1894-1902), Περίοδος Α' • Σελ. 63-111

ΑΘΗΝΑ 1903

ΜΟΥΣΕΙΟΝ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Γ. ΛΑΜΠΑΚΗ

Διευθυντοῦ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

ΜΕΛΕΤΑΙ, ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 1898

Φίλοι ἑταῖροι,

Α΄. Κατάστασις τοῦ Μουσείου.

Κατὰ τὸ λήξαν ἔτος 1898 εἰσῆλθον ἐν τῷ ἡμετέρῳ Μουσείῳ 142 ἀντικείμενα καταγραφέντα ἐν τῷ κώδικι ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 2354—2494.

ἤτοι εἰσῆλθον		προῆλθον δὲ	
Χειρόγραφα	5	Ἐκ δωρεᾶς	19
Ἀρχιτεκτονικὰ κατόψεις ...	14	Ἐξ ἀγορᾶς	2
Φωτογραφικὰ ἀπότυπα	97	Φροντίδι Διευθύνσεως	121
Διάφορα ἀντικείμενα	26		
Τὸ ὅλον..	142	Τὸ ὅλον..	142

Τὸ Μουσεῖον κατὰ τὸ λήξαν ἔτος 1898 ἐπεσκέφθησαν 3826.

ἤτοι κατ'

Ἰανουάριον	272	Ἰούλιον	298
Φεβρουάριον	221	Αὐγουστον	227
Μάρτιον	486	Σεπτέμβριον	274
Ἀπρίλιον	520	Ὀκτώβριον	278
Μάϊον	381	Νοέμβριον	289
Ἰούνιον	241	Δεκέμβριον	339
Τὸ ὅλον		3826 (1)	

Β'. Περιηγήσεις ἡμῶν ἀνά τὴν Ἑλλάδα.

Ἐπὶ τρεῖς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος συνεχεῖς μῆνας τὴν Ἑλλάδα περιοδεύσαντες, πλουσιωτάτην τὴν συγκομιδὴν τοῦ Χριστιανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ πνεύματος ἀπεκομίσαμεν.

Ἦτσι ἐπεσκέφθημεν τὰ Ἀντίκυρρα (5 Ἰουλίου), τὸ Γαλαξείδιον (6 Ἰουλίου) (2), τὴν Κόρινθον (12 Ἰουλ.), τὴν Βιτρινίτσαν καὶ Πολυπορτοῦ (13 Ἰουλίου), τὰς Πάτρας (14 Ἰουλίου), τὴν Κόπρα-

1. Μὴ ἐγγραφομένου δὲ ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν ἐπισκεπτῶν οὐδὲ τοῦ $\frac{1}{3}$ τῶν ἐπισκεπτῶν, οὗτοι ἀνέρχονται εἰς 10,478 περίπου.

2. Κατὰ τὴν περιοδείαν ἡμῶν ταύτην τῇ 8 Ἰουλίου ἔζηθεν τῆς Σαλαμῖνος φοβερὰ σύγκρουσις ἐπισυμβᾶσα τοῦ ἀτμοπλοίου «**Μαργαρίτα**» μετὰ τῆς ἀντιθέτως ἐρχομένης «**Ὀμονοίας**», ζωηρῶς ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν ὑπέμνησε τὰ φοβερὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ναυάγια, ὅς «**νυχθημερόν**», ὡς ὁ ἴδιος λέγει, «ἐν τῷ βυθῷ πεποιήκεν».

Κατὰ τὴν φρικτὴν ταύτην σύγκρουσιν προσφιλεῖς ἡμῶν συμπλοτῆρες ἦσαν πλὴν τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν Ἐρμανουὴλ ὁ νῦν Σεβ. ἐπίσκοπος Κυθήρων κ. Εὐθύμιος, ὁ ἐν μακαριστοῖς Ἠγοούμενος τῆς Μονῆς Δομποῦ Δοσίθεος, καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης κ. Ἐλευθέριος Καστρινοῦ.

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ὅτι ἀπὸ τοῦ φρικτοῦ καταποντισμοῦ τούτου ἀμετρήτῳ αὐτοῦ ἔλειε ἔσσωσεν ἡμᾶς. Ἴσως ἐπ' ἀγαθῷ τῆς διασώσεως καὶ σπουδῆς πλειόνων Χριστιανικῶν μνημείων. (Ἐῖθε, μυριάκις εἴθε).

Ἐξουὶς δ' εἶτα μετὰ τὴν σύγκρουσιν, καὶ καθημαγμένους ἐκ ταύτης, ὁ ἐνάρετος ἀρχιμανδρίτης κ. Εὐθύμιος Καθλαθᾶς, καὶ νῦν σεβασμιώτατος Κυθήρων, ὁ ἀληθῶς ἀδάμας οὗτος τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ θαυμασίως εὐγλωττον λόγον, ὃν οἶδεν ἀπ' εὐθείας ἡ καρδιά νὰ συγγράψῃ ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσι, ἐν γενικῇ τοῦ ὡς ἐκ θαύματος περισωθέντος πληρώματος γουυλισία θερμοτάτας τῷ Κυρίῳ

ναν (15 Ἰουλίου), τὴν Ἄρταν (16 Ἰουλίου), τὴν Πρέβεζαν (23 Ἰουλίου), τὸ Μεσολόγγιον (26 Ἰουλίου), τὸ Αἰτωλικὸν (27 Ἰουλ.), τὴν Ἀμαλιάδα (28 Ἰουλίου), τὸν Πύργον (29 Ἰουλίου), τὴν Πύλον (31 Ἰουλίου), τὴν Κορώνην (2 Αὐγούστου), τὰς Καλάμας (7 Αὐγούστου), τὸ Λεοντάριον (8 Αὐγούστου), τὴν παρὰ τὸ Λεοντάριον Μονὴν τῆς Θεοτόκου (9 Αὐγούστου), τὴν Τρίπολιν (10 Αὐγούστου), τοὺς Μύλους (11 Αὐγούστου), τὸ Ναύπλιον (12 Αὐγ.), τὰς Σπέτσας (14 καὶ 15 Αὐγούστου), τὴν ὄπισθεν τῆς Μονῆς Δαφνίου θέσιν Σκαραμαγκᾶ (6 Ὀκτωβρίου), ἐξετάσαντες τὸ ἐκεῖ ναΐδιον τῆς Θεοτόκου.

Καὶ ἐν μὲν τῷ **Γαλαξειδίῳ** ἐπεσκέφθημεν πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ἱεροὺς ναοὺς· πρὸ παντὸς ὁμῶς ἐσπουδάσαμεν τὴν ἠρειπωμένην ἀρχαίαν Μονὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, (Εἰκ. 13), ἔνθα ὁ μεσαιωνοδίφης Σάθας τὸ πολύτιμον εὑρε χειρόγραφον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γαλαξειδίου. (1)

ἀνέπεμψεν εὐχαριστίας καὶ δεήσεις. Ἡμεῖς δὲ τῇ ἐπομένῃ, τοῦ συμπλωτῆρος ἡμῶν Ἀρχιμανδρίτου κ. Ἐλευθερίου Καστρονησίου ἐν βαθεῖα ψυχῆς κατανόξει τὴν θεῖαν ἱερουργίαν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ναΐδιῳ ἐπιτελέσαντος, ὡς νεκροὶ μᾶλλον ἢ ζῶντες, εὐχαριστοῦντες Θεῷ, τῶν Ἀχράντων μετέσχομεν Μυστηρίων· πρωΐστερον οὕτως εἰπεῖν ἐπιτελέσαντες καθῆκον, οἵονεὶ μετὰ θάνατον κοινωνήσαντες.

1. Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο τὰ περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς ταύτης ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

M. X. 1147.

«Περνώντας κάμποσος καιρός, ἦρθανε πάλε πειράταις ἀπὸ μέρη Φραγκίας μὲ ἀρματωμένη φλότα καὶ ἐκουρσεύσασι τὴν Πάτρα, τὸν Ἐπαχτο, τὴ Βιτρινίτζα καὶ τὴ Βοστίτζα· ἐπλοκάρασι καὶ τὸ Γαλαξειδί, καὶ τὸ ἐπήρασι· καὶ ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου ὄσους εὐρήκασι, ποὺ ἐβαστάξασι ἄρματα. Ἐτότες γοῦν ἐρήμαξε ἡ χώρα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐπήρασι τὰ βουνὰ καὶ τὰ λαγκάδια καὶ ἐχτίσασι σπήτια ἐπάνου σταῖς κορυφαῖς τοῦ [βουνοῦ], ποὺ εἶνε σήμερα τὸ Βασιλικὸ μοναστήρι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, χτισμένον ἀπὸ τὸν αὐθέντη Κύρ Μιχαῆλ τὸν Κομνηνό, ὡσὰν παρακάτω θέλω ἀφηγηθῆ καὶ ἀκούσατε.

Σ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἦταν αὐθέντης ἐξακουστός σ' αὐτὰ

Ἐν τῷ μύακι τοῦ ἱεροῦ τούτου Ναοῦ δὲν γράφεται ὡς συνήθως

τὰ μέρη, ὁ Κύρ Μιχαήλ Κομνηνός, ποῦ ἐξουσίαζε στὸ σπαθί του, κοντὰ σταῖς χώραις, τὰ κάστρα καὶ βιλαέτια, καὶ ὅλα τὰ μέρη ἐτοῦτα, αὐθεντεύοντας ἕως τὸ Σάλονα καὶ Λοιδορίκι. Αὐτὸς γοῦν ὁ θεοφιλέστατος αὐθέντης Μιχαήλ, ποῦ ἦταν δυνατὸς καὶ περιφημισμένος δέσποτας σ' οὐλλή τῇ Ρούμελῃ καὶ χριστιανὸς βασιλέας, ἀγαπῶντας τὴν πίστη ὑπερτιμημένα παρὰ τὸ δεσποτάτο, ἔχτισε τὸ Μοναστήρι ἐτοῦτο καὶ ἀκούσατε. Αὐτὸς γοῦν ὁ ὑπερτιμημένος καὶ θεοαγάπητος δέσποτας Μιχαήλ, τὸν καιρὸν ποῦ ὑπανδρεύθηκε τὴν μακαρίαν καὶ ἀγιωτάτην ὀσίαν Θεοδώραν, τοῦ ἐφανερώθηκε ὁ Σατανᾶς καὶ τὸν ἔβαλε εἰς πείραξή διαβολικὴ νὰ χωρίσῃ τὴν ὁμόζυγον καὶ νὰ πάρῃ μία [ἄλλη] γυναῖκα (*), ποῦ εἶχε πλοῦτια πολλὰ, ἀποχτῶντάς τα μὲ ἄτιμαῖς μεταχειρίσαις, καὶ ὦ! τῆς μακροθυμίας σου δέσποτα πολυέλεε Θεὲ [ἔδωξε] τὴν δουλη σου Θεοδώραν ἐπέρνωνας στὸ παλάτι του ἐκείνη τὴν διαβολογυναῖκα, ποῦ μὲ μαγγανείαις καὶ μαγείαις περίσαις, καὶ μὲ χίλια σατανικὰ ποτίσματα καὶ φερσίματα τοῦ ἐσήκωσε τὸ κεφάλι καὶ τὸν ἔκαμε νὰ ἀγαπήσῃ ἐκείνη τὴ μάγισσα παρ[α πολὺ] καὶ μὲ τρελλαμὸν κεφαλῆς, ξεχνῶντας τὴν πρώτην του γυναῖκα. Ἡ γοῦν ἱπεραγία τοῦ Θεοῦ δούλη Θεοδώρα διωγμένη ἔφυγε μέσα εἰς ἐρημίαις· καὶ μέσα εἰς σπήλαια καὶ ἄγρια ρουμάνια ἀσκήτετε καὶ (*) εὐμορφα εἶχε συντροφία· καὶ ἔτρωγε ρίζαις χορταρίων καὶ (**) ἐπαρακαλοῦσε τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ ἔβγῃ ἀπὸ τὸ ἅγιον στόμα της κανένα παράπονο διὰ τὸν ἄνδρα της Κύρ Μιχαήλ. Ἐτζι γοῦν διαβαίνασι οἱ χρόνοι καὶ ἕνα βράδυ, κοντὰ στὰ μεσάνυκτα ἐφανερώθηκε στὸν Μιχαήλ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, μὲ ὅλη τὴν λάμψη τῆς θεοτικῆς του εὐμορφίας καὶ τοῦ εἶπε

* Γαγγρηνὴν ὀνομάζει τὴν γυναῖκα ταύτην ὁ βιογράφος τῆς ὀσίας Θεοδώρας μοναχὸς Ἰώβ, ἐξιστορῶν πλατύτερον τὰ ἐνταθα ὑπὸ τοῦ χρονογράφου ἀναφερόμενα.

* Ἐξηλείφθησαν δύο λέξεις.

** Ἐξηλείφθη μία λέξις.

ἡ Πλατυτέρα, ἀλλὰ τὸ **ιερόν τριμορφόν**, ὅφ' ὃ εὔρηται κατεστραμμένη ἢ ἐπιγραφὴ αὕτη :

ΟΝΟΜΑ
 Τ... Τ
[ΠΑΤΡΙ]
 ΑΡΧΟΥΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙ.....ΕΠΙΣ
 ΚΟΠΟΥΝΤΟΣ ΕΠΙΣΚΟ|ΠΟΥ.....

αὐτὰ τὰ φοβερὰ καὶ θεοτικὰ λόγια. « **Μιχαήλ!** τὸ κακὸ ὅπου » ἔκαμες, θὰ σοῦ γένη ἓνα φοβερῶτατο κρίμα διατί ἀκούοντας » τοῦ ἐχθροῦ μου **Σατανᾶ** τὰ διαβολικὰ λόγια, ἐδίωξες τὴν ἀγ- » γελικὴν σου γυναῖκα· ἐγὼ θὰ σὲ παιδεύσω παραδειγματικά, » ρίχνωντας ἀπὸ τὸν οὐρανὸ φωτιαῖς καὶ ἀστροπελέκια, ποῦ νὰ » σὲ κατακάψουνε μαζὴ μὲ τὴν παλλακὴ τὴν μιαρωτάτη τοῦ » **Σατανᾶ** φιλενάδα· καὶ ἂν ἀγαπᾶς τὴν ἀγάπη μου, γοργὸν νὰ » πηγαίνης νὰ πάρῃς τὴν **Θεοδώραν** στὸ ἀρχοντικό σου, διὰ νὰ » σοῦ συχωρέσω τὸ κακὸ, ποῦ ἔκαμες ». Καὶ δέσποτας Κύρ **Μιχαήλ** ἀκούοντας αὐτὰ τὰ θεοτικὰ λόγια ἐπήγε ὁ ἴδιος καὶ εὔρηκε μέσα στοὺς λόγγους τὴν πανοσίαν **Θεοδώραν**, καὶ μὲ χί- » λιας παράκλησais καὶ μετάνοιαis γονατιστὰ καὶ δεόμενος τὴν ἐπήρε· καὶ ὥρισε γοργὸν νὰ βάλλουν ἐκείνη τὴ μιαρῶτατη μά- » γισσα ἀπάνω εἰς ἓνα γαιδοῦρι μουντζουρωμένη, καὶ νὰ τῆς κά- » μωσι χίλιας προσβολαῖς καὶ καταφρόνισais, καὶ ὕστερα νὰ τὴν ἐκόψουσι σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ νὰ τὴν ρίξουνε στοὺς σκύ- » λους διὰ παράδειγμα στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Ἡ γοῦν ὑπερα- » γία τοῦ Θεοῦ δούλη **Θεοδώρα** ὦ! τῆς ὑπεραγίας σου ἐλεημοσού- » νης! τὸν ἐπαρακάλεσε νὰ μὴ γένη ἓνα τοιοῦτο διαβολικὸ ἔργο, ποῦ φέρνει ἀτιμία στὴν ἅγια τοῦ Χριστοῦ θρησκεία καὶ ἔτ'εἶ ὁ δέσποτας **Μιχαήλ** ἐδίωξε ἐκείνη, χωρὶς νὰ ἐκτελεσθῶσι οἱ ὀρι- » σμοὶ καὶ τὰ διατάγματά του, ἀκούοντας τὰ ἅγια λόγια τῆς γυ- » ναίκας του, ὀσίας **Θεοδώρας**. Ἐκεῖνα γοῦν τὰ χρόνια, ποῦ ἀφη- » γοῦμαι, οἱ **Γαλαξειδιώταις** ἔστοντας νὰ πέσουν αἱ ἐκκλησίαι ἀπὸ ἓνα σεισμὸ φοβερῶτατο, ἐπαρακαλέσασι τὸν δέσποταν **Μι-**

Ἰπὸ ταύτην εἰκονίζονται οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας συλλειτουργοῦντες. Ἐπὶ δὲ τῆς προθέσεως ἀντὶ τῆς «**Ἀκρας ταπεινώσεως**» εὑρηται Βυζαντιν. σταυρὸς πλουτίας διακοσμήσεως.

Ἡ ἀγιογραφία τοῦ ναοῦ ἐστὶ σεμνοτάτη καὶ ἐπιβάλλουσα· πασῶν δ' ὑπερέχει τὸ ἱερὸν τρίμορφον καὶ ἡ ἐν τῷ νάρθηκι εἰκὼν τῆς Θεοτόκου.

Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εὑρηται ἐν τοῖς τοίχοις ἐντετοιχισμένα ἀγγελία χάριν τῆς εὐήχου ἀκουστικῆς.

Ὁ ναὸς ἔχει πολλὰ συντρίμματα ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέχνης.

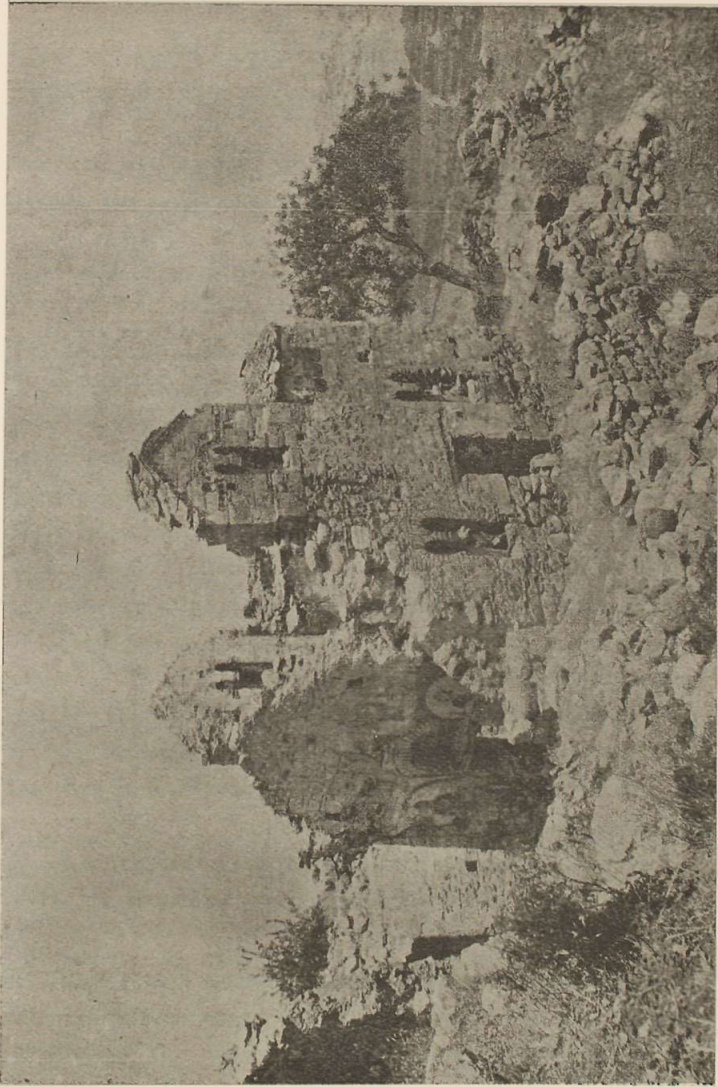
Ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς βλέπομεν μαρμάρινα τεμάχια στέγης, ἐφ' ὧν αἱ γνωστὰ λαξευτὰ σταγόνες.

Ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἐπὶ τῆς θυρίδος τοῦ διδύμου μεσοθυρίου, ὡς στυλοβάτης χρησιμεύει ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κιονόκρανον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ.

Τὰ ἐν τῷ ναῷ δὲ εὑρισκόμενα τεμάχια ἱερῶν διαστύλων καὶ

χαῖλ νὰ χτίσῃ μίαν ἐκκλησίαν· καὶ ὁ δέσποτας ἀκούωντας καὶ ταῖς παράκλησαις τῆς ὁμοζύγου μακαρίας καὶ πανοσίας Θεοδώρας, διέταξε νὰ χτίσωσι ἐτούτο τὸ Βασιλικὸν μοναστήρι, μὲ ἔξοδα ὄλο βασιλικά τοῦ Κύρ Μιχαὴλ καὶ ὄνομα ἐβάλασι τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ ποῦ ἔγλυσε τὸν Κύρ Μιχαὴλ ἀπὸ τὸ φοβερώτατο ἐκεῖνο ἀμάρτημα τοῦ Σατανᾶ. Ἐπιστάτης ἀπάνω στὸ χτίσιμο, ἐστάθηκε ἕνας περίφημος τζινιέρης ἀπὸ τὸ Γαλαξειδί Νικολὸν Καρούλην τὸν ἐλέγασι ποῦ εἶδε κόσμον πολὺν καὶ ἐστάθηκε στὴν δούλευσι τῆς Φραγκίας καὶ ἀφοῦ ἐχτίστηκε τὸ μοναστήρι τοῦ Σωτήρος, τὸ ἐπλούτισε ὁ δέσπονας Κύρ Μιχαὴλ μὲ πολλὰ βασιλικά καὶ ἀνεχτίμητα δῶρα, μανάλια ἀπὸ βασιλικὸ χάλκωμα, κανδήλια ἀσημένια καὶ μαλαματένια καὶ κολῶνες ἀπὸ μάρμαρο περίφημο καὶ κάτασπρο καὶ διὰ τοῦτο μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Κύρ Μιχαὴλ σὲ ὄλαις ταῖς λειτουργίαις καθημεριναῖς καὶ ἐπίσημας ἔστοντας καὶ τὸ ὄνομά του γραμμένο σὲ μία κολῶνα μαρμαρένια, ποῦ εἶνε ἐμπρὸς στὸν νάρθηκα. (Σάθα. Χρονικὸν Γαλαξειδίου. Ἀθῆναι. 1865. σελ. 197—200).

σταυροφόρων θωρακίων, εἰσι βεβαίως εἰλημμένα ἐξ ἀρχαιοτέρας

Ἐκκ. 13.
Ὁ ἐν Γαλαξιδίῳ ἠρειπωμένος ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σταυροφόρου.

ἐκκλησίας, κειμένης ἀμέσως ἐξωθεν τοῦ ναοῦ πρὸς μεσημβρίαν.

Τῶν θωρακίων τούτων τὸ μὲν εὔρηται ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, τὸ δὲ ἕτερον ἐστὶν ἐντετοιχισμένον ὀπισθεν τοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς θυρίδος τῆς κόγχης.

Κατὰ τὸν Σάθαν, μέχρι τοῦ 1862 ἐσώζετο ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, ὁπότε κατέπεσε μετὰ τῶν τοίχων ἕνεκα τοῦ τότε ἐπισυμβάντος σεισμοῦ (1).

Τὸ σεμνὸν τοῦτο ναῖδριον, ὅπερ, ὡς τις ἱερά κορωνίς ἀμκάζον ὑπερέκειτό ποτε τοῦ Γαλαξειδίου, σήμερον κατάκειται σωρὸς ἐρειπίων.

Φωτογραφικὰ ἀπότυπα τούτου καταθέσαμεν ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2424—2428.

Ἐσαύτως, ὡς ἤδη εἶπομεν, ἐν Γαλαξειδίῳ ἐπεσκέφθημεν πάντας τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς καὶ τὰ παρεκκλήσια, ἀντιγράψαντες, ὅσας ἐν αὐτοῖς ἐνετύχομεν Χριστιανικὰς ἐπιγραφάς.

Ὡς ἀριστούργημα δὲ τέχνης δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ξυλογεγλυμμένον εἰκονοστάσιον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Νικολάου, οὗτινος φωτογραφικὸν ἀπότυπον κατεθέσαμεν ἐν τῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 2429. Τοῦτο δὲ εἶναι ἔργον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου Ἀναστασίου Ἡπειρώτου, ὅστις κατεσκεύασε καὶ τὸ εἰκονοστάσιον τοῦ ναοῦ τῆς παρὰ τὴν Ἀμφίσσαν Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, οὗ φωτογραφικὸν ἀπότυπον κατεθέσαμεν ὑπ' ἀριθ. 2307.

Ἐν **Βιτοινίτῳ** δὲ τῇ 13—14 Ἰουλίου ἐπεσκέφθημεν τὸν ἐξωθεν τῆς πόλεως ναὸν τῆς Πολυπορτοῦς, κληθέντα οὕτως, ὡς οἱ ἐκεῖ λέγουσι, ἕνεκα τῶν πολλῶν πυλῶν, ὡς ἔχομεν τὸ ἀνάλογον καὶ ἐν τῷ ἐν Πάρῳ ναῷ τῆς Ἑκατονταπυλιανῆς.

Ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ναοῦ τούτου κάτοψιν καταθέσαμεν ἐν τῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 2477· φωτογραφικὸν δὲ ἀπότυπον ὑπ' ἀριθ. μὸν 2430.

Ἐν **Λοτῇ** ἐπεσκέφθημεν τοὺς πολυσέπτους ἱεροὺς ναοὺς, ὧν ἐξέχουσι, ἐν μὲν τῇ πόλει ὁ θαυμασίος καὶ περίκομπος ναὸς τῆς Παρηγορητίσσης, ὁ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου· ἐξωθεν δὲ τῆς πόλεως ἡ Μονὴ τῆς Κάτω—Παναγιάς, καὶ

1. Σάθα Χρονικὸν Γαλαξειδίου σελ. ε'.

ἡ περὶ τὰς δύο ὥρας μακρὰν ἐπὶ τοῦ Τουρκικοῦ ἐδάφους κειμένη Μονὴ τῶν Βλαχερνῶν.

Ὅτε τὸ πρῶτον εἶδομεν τὸν Ναὸν τῆς **Παρηγορητίσσης** (Εἰκ. 14) ἔκθαμβοι ἔστημεν πρὸ τοῦ ἀρρήτου κάλλους τοῦ μεγαλοπρεποῦς ναοῦ, ἰδίαν περὶ αὐτοῦ ἔκφρασιν συγγράψαντες (1). Πάντα

1. Ἴδου ὅ,τι προχείρως ἐν τῷ σημειωματαρίῳ ἡμῶν ἐγράψαμεν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς πρώτης ἡμῶν ἐντυπώσεως διατελοῦντες:

« Ἄρτα »

Ἔβασσα τὸ πρῶτον 15 Ἰουλίου 1898 ἡμέρα Τετάρτη ὥρα 6 μ. μ. αὐθουρὶ μετὰ τοῦ κ. Χέλμη μετέβην πρὸς ἐπίσκεψιν ὄλων τῶν ναῶν καὶ πρῶτον τῆς Παρηγορητίσσης:

Θέαμα ἀρρητον. Θέαμα ἔξοχον. Θέαμα ἱλιγγον φέρον.

ἜΩ θεέ μου, ὅταν δύναμιν πίστεως εἶχον οἱ ἀοίδιμοι τοῦ Βυζαντίου Ἄυτοκράτορες, καὶ οἱ τῆς Ἄρτης Δεσπόται.

Νομίζεις φανερά, ὅτι βλέπεις τὸν Μιχαήλ, ὅτι βλέπεις τὴν Θεοδώραν· αὐτὰ τὰ χόρτα τῆς αὐλῆς παχύφυλλα, λέγεις ὅτι εἶδον τοὺς ἰδρυτὰς αὐτοῦς· ὅτι οὗτοι πρὸ μικροῦ διελθόντες εἶχον διασαλεύσει τὰ κινούμενα ἔτι φυτὰ, τὰ φυτὰ τὰ πιστά.

Οἱ τάφοι πέριξ ἔτι πλέον μὲ συνέδεον μετὰ τῶν ἀποιχομένων Δεσποτῶν· ἐνόμιζον ὅτι ἐκ τούτων ἐξέρχονται αἱ φωναὶ τῶν αἰώνων, αἱ φωναὶ τῆς χθῆς τὰ παρελθόντα μεγαλεῖα διηγούμεναι.

Ὅτε εἰσῆλθον ἐν τῷ Ναῷ, ἐξεπλάγην πρὸ τοῦ ἀρρήτου μεγαλοπρεποῦς θεάματος τῶν μαρμαρίνων κίονων τῶν ὑποσασταζόντων τὸν θόλον.

Ἐκεῖ διαβλέπεις τὸν μέγαν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχιτεκτονικῇ νοῦν τῶν χριστιανῶν ἀρχιτεκτόνων.

Ὅδὲν ὠραιότερον σύμπλεγμα τούτου! οὐδὲν θαυμασιώτερον! οὐδὲν Χριστιανικὸν οἰκοδόμημα μεγαλοπρεπέστερον τέως εἶδον.

Ἐν μόνον λέγω, ὅτι εἰς μάτην ἐκοπίασα καὶ ἔτρεξα, ἵνα κατὰ Παῦλον εἶπω, τοσοῦτους χρόνους διερευνῶν τὰς Χριστιανικὰς Ἀρχαιότητας τῆς Ἑλλάδος.

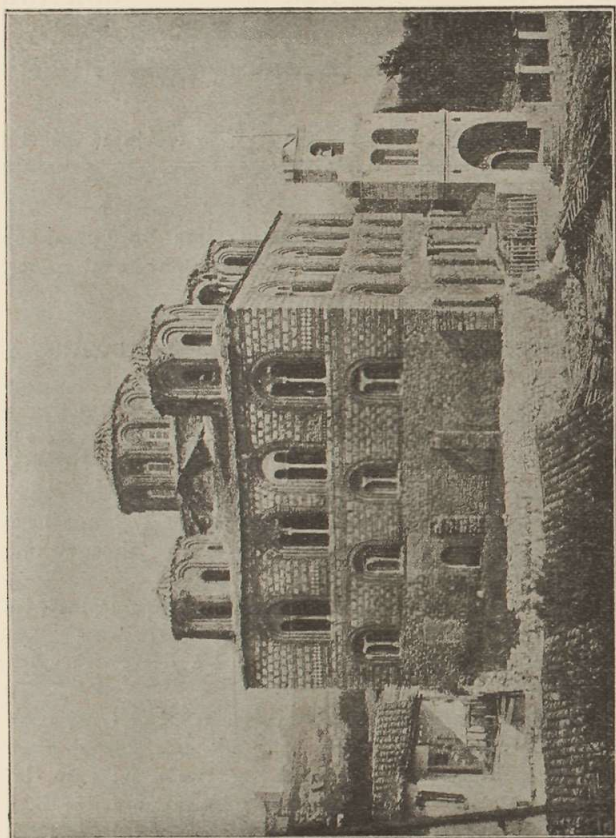
Ποίας ἀρχαιότητος; τὸ Δαφνίον; Ἄλλ' ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰ ψηφροθετήματα, τοῦτο παρίσταται γυμνόν, μικρόν, ἀπλοῦν καὶ πτωχόν οἰκοδόμημα, πρὸ τοῦ τετραγωνικοῦ γίγαντος τῆς Παρηγορητίσσης, πρὸ τοῦ πλουσιοῦ τούτου Ἄυτοκράτορος, τοῦ πρὸ τοῦ Ἀράχθου ὡς ἐπὶ ἐνδόξου θρόνου καθημένου καὶ φέροντος ὄλον τὸν πλοῦτον τῆς Βασιλικῆς αὐτοῦ πορφυράς καταστίκτου ὑπὸ λεπτεπιλέπτου τέχνης ἀρρήτου λαμπρότητος!

Ὅιος σοβαρὸς τύπος βαθῆς ἐν τῇ καρδίᾳ εἰσερχόμενος, καὶ ἐξεγείρων αἰσθήματα ἀγνωστα, βεβαίως ἐν τῇ καρδίᾳ ἐμφύτως ἀπὸ τῆς γεννήσεως κείμενα.

ὦ! Σώκρατες, δίκαιον εἶχες λέγων ὅτι πάντα ἐν τῇ συνειδήσει καὶ οὐδὲν ἐκτός ταύτης. Μαῖα δὲ χρειάζεται ὅπως γεννηθῶσι ταῦτα καὶ λάβωσιν ἐξωτερικὴν ὑπαρξιν.

ὦ! Ὅιος διδάσκαλος δι' ἐμὲ ὑπῆρξας Παρηγορητίσσις!

ἐν αὐτῷ φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς Δεσποτικῆς δόξης καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ μεγαλείου.

Εἰκ. 14.
'Ο ἐν Ἀρχαῖν Μυτροπολιτικὸς ναὸς τῆς Παρθοουσιόδους.

Ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς φέρει θαυμασίαν κεραμοπλαστικὴν διακό-

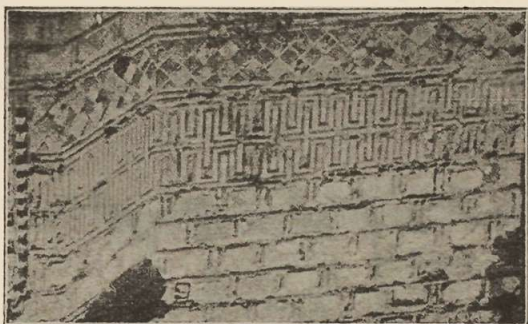
Καὶ ὅμως ἐπὶ ἐξήκοντα ἔτη ὁ ναὸς αὐτός ἦτο σταῦλος τῶν εὐγενεστάτων δεσποτῶν Τούρκων! οὔτε ἦτο δυνατόν οὗτοι νὰ ἔχωσι σταύλους εὐτελεστέρους!

Διατί! Ἄνεξερευνητὰ τὰ κρίματα τοῦ Κυρίου! ἢ ἡ ἱστορία ἐν τῇ ἐκτυλίξει τῶν χρόνων ἴσως μόνον διερμηνεῖ καὶ ἐξηγεῖται ἡμῖν.

Ἦτο ἤδη πολὺ ἑσπέρας καὶ μετὰ τοῦ συνοδοῦ μου κ. Νέλμη μετέβην εἰς τὸν ἄλλον ναὸν τῆς Ὁσίας βασιλίδος Θεοδώρας.

σμησιν, ὧν ἐξέχουσιν οἱ ἐν σχήματι μαιάνδρου σταυροὶ ὀπισθεν τοῦ Ἱεροῦ βήματος. (Εἰκ. 15).

Ὁ ναὸς οὗτος συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ μεταίου μύακος

Εἰκ. 15.

Κεραμοπλαστικοὶ μαιάνδροι ἐν ὀχύματι σταυροῦ τοῦ ἐν Ἄρτη ναοῦ τῆς Παρθογονητιᾶδος.

εἶναι σχεδὸν τετράγωνος, ἔχων μῆκος 22.30 πλάτος 22.75. (Εἰκ. 16). Ἔχει δὲ πέντε θόλους, ὧν ὁ ἐν μέσῳ ὑψηλότερος τῶν λοιπῶν.

Ἐσωτερικῶς δὲ ἐστὶ διώροφος· μόνον δὲ τὸ ὑπὸ τὸν μέγαν θόλον ἐστὶ μονώροφος.

Ἡ κυρία τοῦ ναοῦ πρόσοψις, ἥτοι ἡ δυτικὴ πλευρά, ἄνω μὲν ἔχει πέντε θυρίδας διδύμους, κάτω δὲ ἑτέρας πέντε, μικροτέρου μεγέθους.

Ἀρχικῶς ὁ ναὸς δὲν εἶχεν εἰκονοστάσιον, ἀλλὰ τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν διαστύλων.

Ἐσωτερικῶς δὲ ἦν πλήρης λαμπρῶν ψηφοθετημάτων, ὧν ἐν τῷ θόλῳ διεσώθησαν μέρη τοῦ Παντοκράτορος· ἦτοι μέρος τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν χειρῶν, ὧν ἡ μὲν δεξιὰ εὐλογεῖ, ἡ δὲ ἀριστερὰ κρατεῖ εὐαγγέλιον.

Ἐσωτερικῶς ὁ Ἱησοῦς φορεῖ ἐρυθρόχρουτον χιτῶνα, μὴ ἔχοντα τὴν συνήθη στενὴν σειρὰν (*latus clavus*), ἐξωτερικῶς δὲ φέρει κυανοῦν ἱμάτιον.

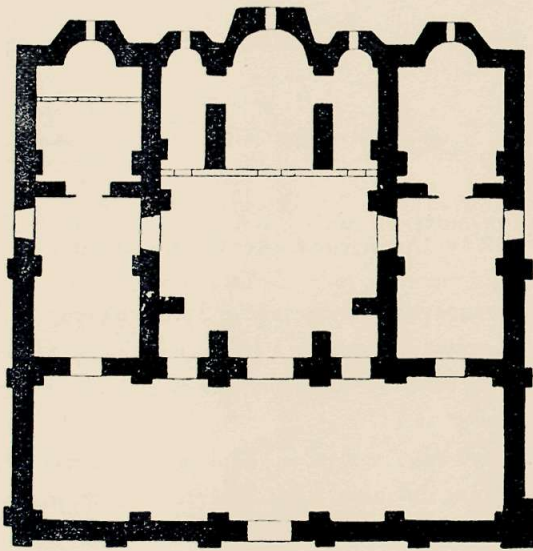
Ἐκ τῶν περιωθέντων δὲ τούτων ψηφοθετημάτων κρίνοντες,

φρονούμεν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος εἶχε ψηφροθετήματα πολλῶ τῶν τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀνώτερα. (1)

1897 σελ. 19.

Περὶ τὰς 12 θυρίδας τοῦ θόλου εἰκονίζονται δώδεκα ἐκ τῶν προφητῶν ἤτοι :

Ὁ Ἡσαΐας, ὁ Ἰερεμίας, ὁ Σοφονίας, ὁ Ἰεζεκιήλ, ὁ Ἀαρών, ὁ Ἡλίας, ὁ Σολομών, ὁ Δαβὶδ, ὁ Μωυσῆς, ὁ Ἐλισσαῖος, ὁ Ἰωήλ, καὶ ὁ Ἰωνᾶς.

Εἰκ. 16.

Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις τοῦ ἐν Ἀσπρηνάου ναοῦ τῆς Παρηγορητιδίδου.

Τούτων δὲ ὡς ἔργα τέχνης προεξέχουσιν οἱ προφῆται, Ἰωνᾶς, Ἡσαΐας, Ἰεζεκιήλ. Πάντων τούτων περιεγράψαμεν τὰ τε σχήματα καὶ τὰ ρητά.

Ἐν τῶν 12 θυρίδων τοῦ θόλου εἰκονίζεται ἀνὰ ἓν ἑξαπτέρυγον. Εἰς τὸν μύνακα διεσώθησαν λόγου ἄξια ἐφ' ὑγραῖς γραφαί, ἤτοι :

1. Παρόλ. Γ. Λαμπάκη. Ἡ Μονὴ Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευάς. 1897 σελ. 19.

ἡ Πλατυτέρα ἐν μέσῳ τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς :

Ε ΤΟΥΟ ΖΞΣΤ΄. (7066=1353) ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΟΟ Α΄.

ANANIAS MONACHOS

Τῶν Ἀρχαγγέλων, ὁ μὲν Μιχαὴλ λέγει ἀνορθογράφως :

«Π]αρίστατε δουλοπο[επῶς] οὐραυι»

Ὁ δὲ Γαβριήλ :

« Π]οῖον σο[ι] ἐγκώμιον προσαγάγω ἐπάξιον τῆ
δὲ ὀνομάσω σε »

Κάτωθεν τῆς Πλατυτέρας εἰκονίζονται συλλειτουργοῦντες οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Βασίλειος, Χρυσόστομος καὶ Ἀθανάσιος· καὶ κάτωθεν τούτων παρίσταται ὁ Δεῖπνος ὁ Μυστικὸς ἐν ἀθλίᾳ ἐπιδιορθώσει.

Τῆς ἐπιδιορθώσεως ταύτης διαφυγοῦσα εὐτυχῶς ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ κεφαλὴ τοῦ μαθητοῦ, ἀποτελεῖ ἔργον θαυμάσιον τῆς ἐκ τοῦ φυσικοῦ σπουδῆς τοῦ τεχνίτου.

Περὶ τὴν τράπεζαν τοῦ δεῖπνου ἀναγινώσκομεν :

« ΔΕΗΟΙΟ ΤΟΥ] ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΑΠΟΣΤΟ-
ΛΟΥ ΙΗΡΑΙΟΣ » (ἀντὶ ἱερέως)

Τὴν ἐκατέρωσε δὲ τῆς Πλατυτέρας ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογίαν, ζξς' ἀμαθῶς ὡς ἔτος

ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως ἐκλαβόντες, καὶ ἀμαθέστερον ἐρμηνεύσαντες, (1)

ὅτι τοῦτο τὸ ἔτος τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου ναοῦ ὑπεμφαίνει, καὶ τὸ χεῖριστον δι' ἀρα-

ΕΤΟΥΟ ΖΞΣΤ΄

1. Τὰ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἰδὲ Lampakis' Mémoire sur les Antiquités Chrétiennes de la Grèce. σελ. 40.

βικῶν ἀριθμῶν τοῦτο παραφράσαντες, (1) ἐνετοίχισαν ἐν τῷ νάρθηκι τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην :

« ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΥ ΚΟΜ ΤΟ ΕΤΟΣ 796 »
 = τοῦ παλαιοῦ κτισίουτος τὸ ἔτος 796.

Ὅτι δὲ τὸ ΚΟΜ δὲν σημαίνει κόσμου, δηλ. « τοῦ παλαιοῦ κόσμου », ἀλλὰ « κτισίουτος », ἔχομεν παράλληλον καὶ τὴν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Ἄνω Σύρου ὑπάρχουσαν ἐπιγραφὴν ταύτην :

Ε Τ Ο Σ Τ Η Σ Π Α Λ Α Ι Α Σ Ο Ι Κ Ο Δ Ο Μ Η Σ Τ Ο Υ Ν Α Ο Υ
 16 + 86

Καθ' ὅλα δὲ τὰ φαινόμενα ὁ ναὸς οὗτος ἐστὶν ἔργον Π' αἰῶνος.

Ἦδη ὁ *Spon* (Τόμ. α' σελ. 105. ἔκδ. Ἀμστελοδάμου) ἀναφέρει ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἐστὶν ἔργον Μιχαὴλ Δούκα τοῦ Κομνηνοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρῃ ἄλλην τινὰ χρονολογικὴν καὶ ὀνομαστικὴν ἐπεξήγησιν.

Ἐσωτερικῶς, ἄνω τῆς θύρας τοῦ ναοῦ, εἰς δύο μέρη καταστραφείσα καὶ κακῶς ἐφ' ὑγροῖς ἐπιδιορθωθείσα, διεσώθη ἡ ἀρχικῶς ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφὴ αὕτη :

ΚΟ — ΜΝΗΝΟ — ΔΟΥΚΑΣ — ΔΕΟ — ΠΟΥΘΟ — ΝΙ ΗΙ :) — ΚΩ — ΠΟ — Γ — ΑΝΝΑ — ΒΑΟΙ — ΝΙ — ΔΟΥ — ΚΑΟ — ΔΕΟ — ΠΟ — ΤΗΟ — ΚΑΙ — ΑΓΓΕ
 μάρμαρον
 ΚΟ — ΜΝΗ — ΝΟ — ΒΜΑ — ΟΤΟΟ — ΔΙ ΑΕ — ΤΙΟ — ΠΟΑ : — ΕΓ Α Ο — ΚΟΜΝΗ — ΜΕ — Γ Α Ο — ΚΟ — ΜΝΗ — ΝΟΟ — ΔΟΥ — ΚΑΙ ΟΙ
 ἐφ' ὑγροῖς
 μάρμαρον
 ἐφ' ὑγροῖς
 Ἡ κοίμησης τῆς Θεοτόκου

Ὡς βλέπομεν τὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ἔνεκα τῶν ἐφ' ὑγροῖς

1. Οὗτως ἡμαρτημένως ἐξέλαβε τὴν χρονολογίαν καὶ ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Σφαραεῖμ· (ὄρα τὸ ὑπὸ τούτου Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 146.)

μεταγενεστέρων ἀμαθῶν ἐπιδιορθώσεων, εἰσὶ λίαν τετραραγμένα καὶ ἀμφίβολα.

Ἄγνοοῦμεν δὲ ποῦ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ ναοῦ ὁ Ἄραβαντινὸς (1) ἀνέγνω ὅτι ὁ ναὸς τῆς Παρηγορητίσσης ἀνηγέρθη τῷ 819, καθόσον ἡμεῖς οὐδεμίαν τοιαύτην χρονολογίαν ἐν τῷ ναῷ ἀνέγνωμεν (2). Ἦδη ὁ πρῶτος τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου καὶ Ἄρτης (1204) ἐστὶ Μιχαὴλ ὁ Α΄. νόθος υἱὸς Ἰωάννου τοῦ Σεβαστοκράτορος (3), ὃς ἐκαλεῖτο Κομνηνός, ἢ Κομνηνός Ἄγγελος (4). εἶτα δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μιχαὴλ Κομνηνός», ἔχομεν Μιχαὴλ τὸν β΄. (5), ὅστις τῷ 1280 συνεζεύχθη τὴν δσίαν Θεοδώραν, θυγατέρα τοῦ Γάλλου τὴν καταγωγὴν Ἰωάννου τοῦ Πετραλείφου (6) καὶ ἀποθανόντα τῷ 1269 (7), καὶ τὸν ὕστατον τοῦ Μιχαὴλ τούτου υἱὸν Δημήτριον, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον

1. Χρονογραφ. τῆς Ἠπείρου τόμ. β΄. σελ. 22.

2. Ἐννοεῖ ἴσως τὴν ἀνωτέρω ἐν σελ. 75 δημοσιευμένην ἐπιγραφὴν ξξς'. Ὁ κ. Ἄραβαντινὸς ταυτίζει εἰς ἐν τὸν ναὸν τῆς Παντανάσσης καὶ Παρηγορητίσσης (Χρονολ. τῆς Ἠπείρου τόμ. β΄. 22), ἐν ᾧ οὗτοι εἰσὶ δύο ναοὶ διάφοροι, τοῦ μὲν τῆς Παρηγορητίσσης ὑφισταμένου νῦν, τοῦ δὲ τῆς Παντανάσσης πρὸ πολλοῦ ὄντος καὶ κατεστραμμένου. (Πρβλ. Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 54). Ὡσαύτως δὲν ἀνέγνωμεν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου καὶ ἐπιγραφὴν περὶ Ἰωάννου Κομνηνοῦ Δούκα ἣν ἀναφέρει ὁ Σεραφεῖμ ἐν τῷ Δοκίμῳ περὶ Ἄρτης σ. 335.

3. Σάβα χρονικὸν Γαλαξειδίου σελ. 131.

4. Ρωμανοῦ περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου σελ. 41. Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 76.

5. Τὰ περὶ τοῦ βίου τοῦ Μιχαὴλ Β΄. τοῦ Κομνηνοῦ τούτου γινώσκουμεν σχεδὸν ἐκ μόνου τοῦ βίου τῆς Ὀσίας Θεοδώρας, γραφέντος ὑπὸ Ἰωῶ Μοναχοῦ. Οὗτος ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑλληνομνήμωνι σελ. 42—47. Περὶ δὲ τῶν διαφόρων ἐκδόσεων τοῦ βίου τῆς Ὀσίας Θεοδώρας ἰδὲ Μηλιαράκη Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου σελ. 326 σημ. 1.

6. Ἀκροπολίτ. σελ. 98. Ἑλληνομνήμων σελ. 44, 51. Σάβα χρονικὸν Γαλαξειδίου σελ. 134. Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 78. Ρωμανοῦ περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου σελ. 41.

7. Ὁ Β΄. Μιχαὴλ οὗτος ἐκ τῆς Θεοδώρας γνησίους υἱούς εἶχε τρεῖς, τὸν Νικηφόρον, Δημήτριον καὶ Ἰωάννην (Σάβα χρονικὸν Γαλαξειδίου σελ. 140. Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 78) καὶ δύο θυγατέρας Ἄνναν καὶ Ἑλένην, ὧν ἡ μὲν Ἄννα ἐγένετο σύζυγος τοῦ Πρίγκιπος Πελοποννήσου καὶ Ἀγαίας Γουλιέλμου, ἡ δὲ ἐνυμφεύθη τὸν Βασιλέα τῆς Σικελίας καὶ Ἀπουλίας Μανφρέ. (Ἑλληνομν. σελ. 55) καὶ ἓνα νόθον ἐκ τῆς Γαγγρηνῆς, τὸν Ἰωάννην (Σάβα χρονικὸν Γαλαξειδίου σελ. 140) καὶ κατ' ἄλλους δύο νόθους, Ἰωάννην καὶ Θεόδωρον, τελευταίαντα τῷ 1255 (Ἑλληνομν. σελ. 55—56 Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 78).

τοῦ ἑαυτοῦ πατρός, μετέλλαξεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὀνομασθεὶς Μιχαήλ (1), καὶ παρονομασθεὶς Κουτρούλης (2). Οὗτος ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαήλ τοῦ Παλαιολόγου Ἄνναν (3). Τίνα τῶν ἀνωτέρω Μιχαήλ ὁ Spon ἐννοεῖ, ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἀγνοοῦμεν.

Ἄν ὅμως ἡ ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιγραφῇ μνημονευομένη βασιλὶς Ἄννα, εἶναι σύζυγος τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαήλ Β', ὅς ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο Δημήτριος, καὶ εἶτα μετωνομάσθη Μιχαήλ, τότε ὁ ναὸς οὗτος τῆς Παρηγορητίσσης πιθανῶς ἰδρῦθη ὑπὸ τούτου, ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαήλ τοῦ Παλαιολόγου (1259—1281), λέγομεν δὲ πιθανῶς, καθόσον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, οὐδὲν περὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ναοῦ ἀναγινώσκωμεν.

Ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς ὀξυκορῦφοις μαρμαρίνοις τόξοις, παρίστανται κακοτέχνως ἀναγελυμμένα ἢ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ, ὁ Ἰωσήφ, οἱ Ποιμένες, οἱ Ἄγγελοι τὸν τεχθέντα δοξάζοντες, οἱ Προφῆται Ἡσαΐας καὶ Μιχαίας, καὶ ἅγιος φέρων τιάραν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐν σχήματι πίννας.

Αἱ παραστάσεις αὗται, ἀσυνήθεις ὅλως ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἄλλα τινά, μαρτυροῦσι τὴν φραγγικὴν ἐπὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἐπίδρασιν. Γνωστὸν ἄλλως, ὅτι ἡ Θεοδώρα ἡ σύζυγος Μιχαήλ τοῦ Β' πρὸς πατρός ἡτεθυγάτηρ τοῦ ἐκ Φραγγικοῦ γένους ὀρμωμένου Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Πετραλείφου (Pierre d'Aulps) τοῦ κατὰ τὸ Διδυμότειχον τὴν οἴκησιν ἔχοντος (4).

Ἐν τῷ ναῷ ὑπὸ τὴν εἰς τὸ ὑπέρθυρον εἰκόνα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἀναγινώσκωμεν :

« Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Μάγκου ».

1. « Ὁ δ' ἦν ὁ τοῦ Μιχαήλ Δεσπότης υἱὸς ὁ ὕστατος Δημήτριος μὲν τὸ κατ' ἀρχὰς λεγόμενος, θανόντος δὲ τοῦ πατρὸς τοῦνομα κατὰ μνήμην ἐκείνου ἀνταλλάξάμενος ». Παχυμ. Μιχαήλ Παλαιολόγος βιβλ. VI. 6. ἔκδ. Βόννης σελ. 439.

2. Ρωμανοῦ περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου σελ. 77.

3. « Καὶ τὸν δε τὸν τρόπον τοῦ προσισταμένου λυθέντος ἐτάττετο μὲν εἰς Δεσπότης ὁ Μιχαήλ, τῇ Ἄννῃ δὲ Βασιλίδι οὔση γε συνεζεύγνυτο. (Παχυμ. Μιχαήλ Παλαιολόγος βιβλ. VI 6. σελ. 441 ἔκδ. Βόννης πρὸβλ. Ρωμανοῦ περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου σελ. 78. Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σ. 79.

4. Ἑλληνομνήμων σελ. 42. 49. Σάθα χρονικὸν Γαλαξειδίου σελ. 136.

ὑπὸ τὴν εἰκόνα δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ :

+ ΑΨNH (=1758)

Ἐν δὲ τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ὑπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου « Η ΧΡΥCOBITCA ».

† Διὰ συνδρομῆς τῶν | ἐνοριτῶν καὶ ἐπιτρόπων | 1852
Μαρτίου 15' | Ὁ ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης | πρωτο-
ψάλτης τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων (1).

Ἐπὶ Ἱερεμίου τοῦ Β'. ἡ Παρηγορήτισσα ὑπήχθη ὡς μετόχιον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Κάτω—Παναγίας (2).

Ἡ Παρηγορήτισσα ἐσωτερικῶς ἔχει τέσσαρα παρεκκλήσια· ὧν δύο μὲν ἐπὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἄγνωστον εἰς ὄνομα τίνων ἁγίων, δύο δὲ κάτω, τοῦ μὲν, ἐπ' ὀνόματος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τοῦ δέ, ἐπ' ὀνόματος τῶν Ταξιαρχῶν· ἄνω δὲ ἐπὶ τῆς παραστάδος τῶν θυρίδων τῆς γυναικωνίτιδος ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Β'.

« Ἦλθεν ἐνταῦθα ὁ παναγιώτατος Πατριάρχης
Κύριος Κύριος Ἱερεμίας ἐν τῷ Ἰλν' (7038=1530)
ἔτος μηνὶ Ἰουλλίου καὶ ἐποίησεν ἁγιασμόν ».

Σημειωτέον, ὅτι καὶ εἰς τὸν περὶ τὴν Λεβιάδειαν ἱερὸν ναὸν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἐπὶ τῶν ἄνω θυρίδων τῆς δυτικῆς προσόψεως, περὶ αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου ἀναγινώσκομεν :

† ενετ Ἰλν (7038=1530) ἦλθε ὁ Ἱερεμίας ὁ Πα-
τριάρχης ἔγινε τῇ ἁγία Μονῇ ταύτῃ καὶ ἐλειτουργ-

1. Ὡσαύτως ἐν τῷ ναῷ ὑπεράνω τῶν διαφόρων εἰκόνων τοῦ εἰκονοστασίου εὑρηται διάφοροι ἐπιγραφαί, αἷς κατεχωρήσαμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συλλογῇ τῶν Χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν.

2. Σάθα Βιογραφικὸν Σχεδίασμα Ἱερεμίου τοῦ Β' 1879 σελ. 187-188. Ἁγνοῶν δὲ τὸ πατριαρχικὸν τοῦτο ἔγγραφον ὁ Μητροπολιτὴς Ἄρτης Σεραφεῖμ, τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀναφέρει εἰς τὸν ἰγ'. αἰῶνα ἐπὶ Θεοδώρας, ὅτε ἐκτίσθη ὁ ναός· (Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 147)· ἀγνοῦμεν δὲ που στηριζόμενος ἐναντίον τοῦ γενικῶς παραδεδεγμένου ὀνόματος Παναγία ἡ Παρηγορήτισσα, οὗτος καλεῖ αὐτὴν Παναγία ἡ Παρηγορηθεῖσα (σελ. 146—149).

γινε τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ ἔκαμε ἀφορισμὸ διὰ τὰ ροῦχα τοῦ μοναστηρίου ». (1)

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Παρηγορητίσσης, μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὰ περὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

Κατὰ τὸν βιογράφον τῆς Ἁγίας Θεοδώρας Ἰώβ, (Ἑλληνομνήμ. σελ. 46) ἀρῶ ὁ Μιχαὴλ μετεμελήθη διὰ τοὺς πρὸς τὴν Γαγγρονήν ἔρωτας αὐτοῦ, καὶ ἴδρυσεν τὸν ναὸν τῆς Πεντανάσσης (2) καὶ τῆς Παναγίας (3), ἡ Θεοδώρα ἐδείματο τὸν ναὸν τοῦτον, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Γυναικείαν Μονήν.

1. Περὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ Πατριάρχου τούτου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ὁσίου Λουκά. (ἰδὲ Γ. Κρέμου Φωκικὰ Τόμ. β'. σελ. 42).

2. Κατὰ τὸν Ἑλληνομνήμονα « ἡ ἐκκλησία Παντάνασσα, ἀπέχουσα δύο περὶπου ὥρας τῆς πόλεως, εἶναι ἔρημος ἐπὶ τοῦ παρόντος » (σελ. 53). Λεπτομερέστερον δὲ τὰ περὶ ταύτης ἐκτίθησιν ὁ Μητροπολίτης Ἀρτης Σεραφεῖμ ἐν τῷ Δοκίμῳ αὐτοῦ σελ. 54. γράφων ἐπὶ λέξει ταῦτα :

« Χωρίον Παντάνασσα, οὕτως ὀνομασθὲν ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ ποτε, πλησίον τῶν ὄχθων τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ γεφύρας, τῆς Πάσσεινας καλουμένης, μεγίστου καὶ περικαλλοῦς ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Παντανάσσης Θεοτόκου, τοῦ οἰκοδομηθέντος μὲν παρὰ τοῦ Δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β'. κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὠκοδομήθη ἡ ἐν Ἀρτῇ Μονὴ τῆς Κατωπαναγίας, (ἣν θεωρήσας ὡς λέγεται ἄνωθεν τοῦ Τρούλλου ὁ μαθητὴς τοῦ ἀρχιτέκτονος εἶπε τάδε :

« Ἐβγα Κυρὰ Παντάνασσα νὰ δῆς τὴν Παναγία

Π' ἔχει τριακόσια κάγγελα κ' ἐξῆντα παραθύρια ».

Ἐκ παραδρομῆς δὲ πάντως ὁ κ. Μηλιαράκης ἀναφέρει ὅτι ἡ Θεοδώρα ἔκτισε καὶ τὸν ναὸν τῆς Παντανάσσης. Εἰς προφανῆ δὲ σύγκρουσιν εὑρηται ἡ ὑποσημείωσις τοῦ κειμένου αὐτοῦ, καθ' ἣν, ἐν ᾧ εἰς τὸ κείμενον ἀναφέρει τὴν Θεοδώραν ὡς κτίσασαν τὴν Παντάνασσαν, ἐν τῇ ὑποσημείωσει ἀναφέρει ὅτι καὶ ἡ παράδοσις ἐν Ἀρτῇ ἀνάγει τὴν ἀνακαίνισιν τῆς Παντανάσσης εἰς Μιχαὴλ τὸν Β'. (Μηλιαράκη. Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας σελ. 327).

3. Ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι ἀναγινώσκομεν, ὅτι « τὸ ἐπίθετον Παναγία συνεκφέρει ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ἰώβ μετὰ τῶν λέξεων ὁδῶν βρύσεως, χάριν, ὡς φαίνεται, προσδιορισμοῦ » (σελ. 53). ἡ αὐτὴ νῦν καλεῖται καὶ Κάτω—Παναγία. (Πρὸβλ. Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἀρτης. σελ. 147 καὶ 152).

Ἴδου ἐπὶ λέξει τί ὁ Ἰωβ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῶν ναῶν τούτων λέγει :

« Τὸν μέντοι Δεσπότην καὶ σύνευνον ἢ αὐτίδιμος Θεοδώρα τὰς περικαλλεῖς καὶ εὐαγεῖς ἰδοῦσα συστησάμενον δύο μονὰς, τὴν τῆς Παντανάσσης, φημί, καὶ τῆς Παναγίας ἐπικεκλημένης, τῷ μεγαλομάρτυρι καὶ αὐτῇ Γεωργίῳ θεῖον ἀνήγειρε σεμνεῖον καὶ εἰς γυναικεῖον τοῦτο συνεστήσατο » (1).

Ἔτε δὲ βραδύτερον αὕτη, κοιμηθεῖσα 11 Μαρτίου 1280 (2),

Εἰκ. 17.

Ἀναγεγλυμμένη μαρμαρίνη πλάξ ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, ἐν ἣ παρίστανται ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ Μιχαὴλ.

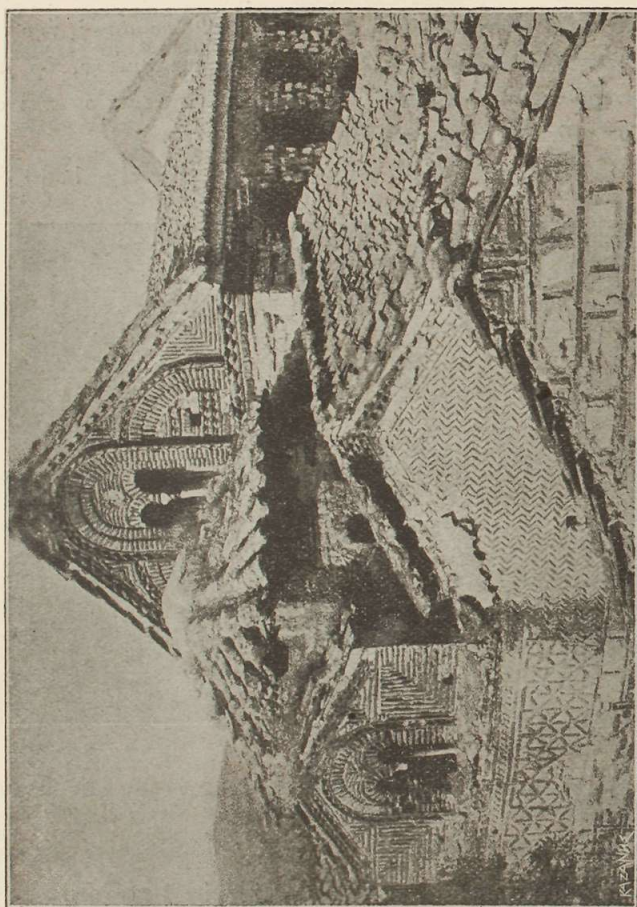
ἐτάφη ἐν αὐτῷ, ἔνθα καὶ μέχρι σήμερον ὁ τάφος αὐτῆς σῴζεται, (Εἰκ. 17), οὗτος προσέλαβε τὸ ὄνομα : « Ἁγία Θεοδώρα ». (3)

1. Ἐλληνομν. Τόμ. α'. σελ. 46.

2. Πρὸς. Ἐλληνομν τόμ. α'. σελ. 53 καὶ Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 139.

3. Ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ἐγένετο τῇ 26 Μαρτίου 1871. Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 134. Μεγάλην δ' ἐκ ξύλου καρύας πολύτιμον θήκην κατασκεύασεν ὁ πολὺς ἐν ταῖς Ἀρχαιολογικαῖς σπουδαῖς κ. Κων. Καραπάνος, ἐφ' ἧς ἀναγινώσκωμεν : « Τὰ ἱερά λείψανα τῆς Ἁγίας Θεοδώρας. Ἀφιέρωμα Κ. Καραπάνου 1875 ».

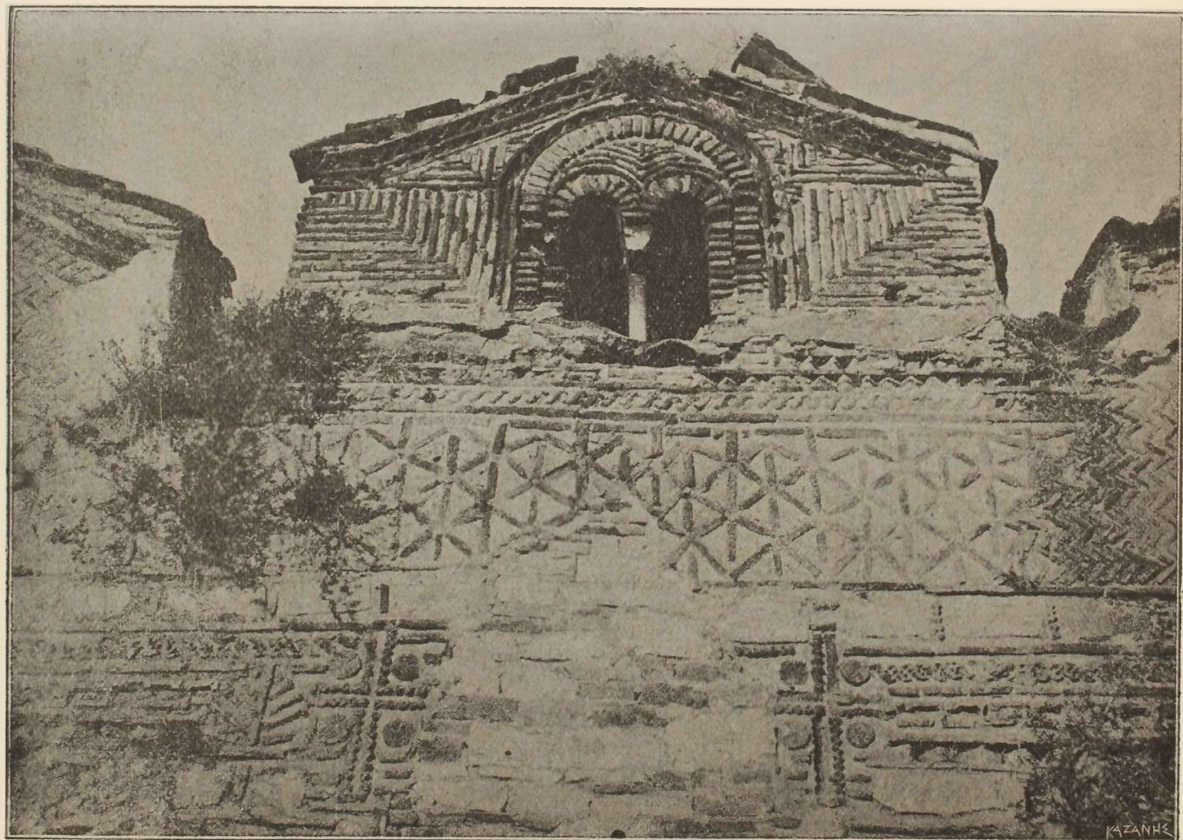
Τοῦ ναοῦ τούτου ὁ πλοῦτος τῶν κεραμοπλαστικῶν διακοσμῆσεων δὲν περιγράφεται (Εἰκ. 18 καὶ 19). Ἡ πρὸς τὴν γῆν δὲ κατὰ

Εἰκ. 18.
Ὁ ἐν Ἀθῆναις ναὸς τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

θασίς ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, ὁ ἐν αὐτῇ τάφος τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, ἡ ἀνάμνησις τῶν ἐκτρόπων ἐρώτων τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῶν θλίψεων τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, τὸ σοβαρὸν τοῦ Ναοῦ, ἡ Ἱστορία, αἱ παραδόσεις κλ. ταῦτα πάντα βαθὺ ἐξεγείρουσι συναίσθημα τῷ εἰς τὸν ναὸν τοῦτον εἰσερχομένῳ.

Ὅτε τὸ πρῶτον, περὶ λύχων ἀφάς, ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εἰσήλ-

Ειχ. 19.

Κεραμοπλαστική διακόσμησης τοῦ ἐν Ἄρτῃ ναοῦ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

θομεν, εὔρομεν τὸν σεβάσμιον γηραιὸν ἐφημέριον, Χρῆστον Κατσιακῆν ἀναγινώσκοντα τὰς ἱερὰς παρακλήσεις τοῦ Αὐγούστου πρὸς τὴν Θεοτόκον, ὃν ἐθεωρήσαμεν ἱερὸν ἀπόμαχον τῶν ἱστοριῶν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, καὶ θεσματοφύλακα τοσοῦτων παραδόσεων. Οὗτος ἐδειξεν ἡμῖν τὸν τάφον τῆς ἁγίας Θεοδώρας, καὶ περιῆγεν ἡμᾶς πανταχοῦ, μετὰ ἱερᾶς συγκινήσεως τὸ πρῶτον σπουδάζοντας τὰς ἐπιτοπίους ἱερὰς παραδόσεις τοῦ Δεσποτάτου τούτου τῆς Ἄρτης.

Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ τούτου κατέπεσεν ἐκ τῶν ὀβίδων τοῦ τελευταίου πολέμου τοῦ 1897 ἐν ὥρᾳ τοῦ ἐσπερινοῦ· ἡ δὲ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2377 καταγεγραμμένη εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου διεσπράγγη ἀκριβῶς ὑπὸ Τουρκικῆς ὀβίδος.

Ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου ὡς καὶ ἐπὶ τῆς γυναικωνίτιδος εἴρηνται γράφαί συγχρόνου τέχνης.

Ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ νάρθηκι ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιγραφήν ταύτην :

ΔΟΥΛΟΥ ΘΕΟΥ

ΔΕΥ(CIC (= Δέησις)

ΡΗΞΩΓΟΥΡΙ (= Ρηζωγουρι)

ΕΤΟΥΣ ΑΧΥΓ (= ΑΧΝΓ = 1653)

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου διεσώθησαν ποικίλα μαρμαροψηφροθετήματα (opus Alexandrinum).

Φωτογραφικὰ ἀπότυπα τοῦ ναοῦ τούτου κατεχωρήσαμεν ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2440—2451· ἀρχιτεκτονικὴν δὲ κάτοψιν ὑπ' ἀριθ. 2479. (Εἰκ. 20)

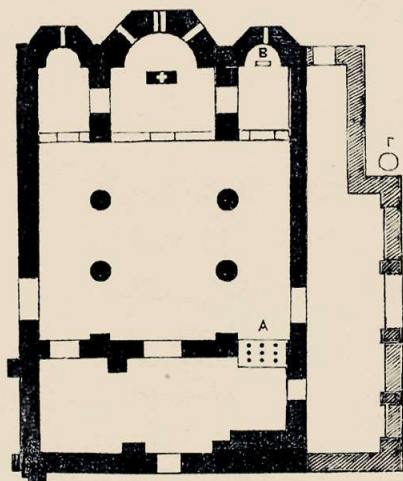
Τὸ ἐγγὺς τοῦ ναοῦ νοσοκομεῖον, ὅπερ ἐπὶ τουρκοκρατίας ἦν Τουρκικὴ στρατῶν, θεωρεῖται κοινῶς ὡς τὰ ἀνάκτορα τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

Τὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τούτου, εἰσὶ μείζονα καὶ δυσανάλογα πρὸς τοὺς κίονας, εἰλημμένα ἐξ ἀρχαίων ναῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ὡσεὶ δὲ 27,35 μέτρα μακρὰν τοῦ ναοῦ τούτου ΜΑ εὔρηται τὸ νάειδον τοῦ Σωτήρος, ἐνθα ἐν τῷ Ἱερῷ βήματι τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ Διακονικοῦ παρετηρήσαμεν εἰκονιζόμενον δικέφαλον

αετόν. Τὸν ναὸν τοῦτον ἐπεσκεύασεν ὁ Ἄρτης Γαβριήλ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς λίαν ἀνορθογράφου καὶ ἀσυντάκτου ἐπιγραφῆς ταύτης :

Ανεστωρήθει ἐπιμελῶς καὶ διορθωθὲν ὁ ναὸς οὗτος τεῖς Μεταμορφώσις τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ | καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰσοῦ Χϋ (=Χριστοῦ) Αναλώμασιν τεῖς αὐτοῦ ἐπιμελείας ἐνετήρῃσιν καὶ ἐξόδου τοῦ Πα | νιεροτάτου Μητροπολεῖτου τῆς ἁγιουταίης Μητροπόλεος Νεπιάτου καὶ Ἄρτης Κυρίου Γαβριήλ ἔτους | ζολγ (=1625) Μῆν Μάρτιος γ'.

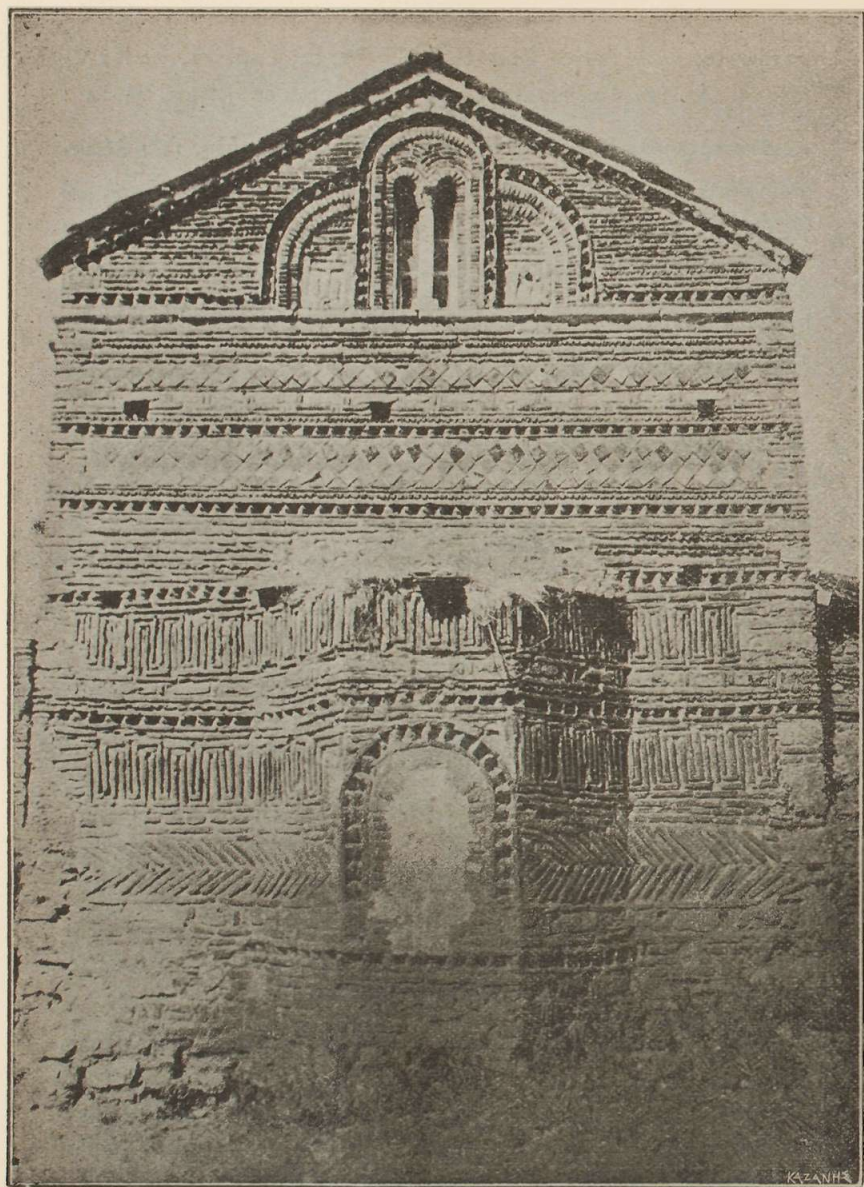
- Α. Ὁ τάφος τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.
 Β. Ἡ ἐκ ξύλου καρῶς θήκη, ἐν ᾗ φυλάσσονται τὰ περισσθέντα ἱερά τῆς Ἁγίας Θεοδώρας λείψανα.
 Γ. Φρέαρ.

Εἰκ. 20.

Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις τοῦ ἐν Ἄρτι Ναοῦ
 τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

Ὡσαύτως ἐπεσκεύημεν τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ἔχοντα σχῆμα βασιλικῆς, καὶ στέγην ἐν σχήματι ψαλίδος. Εἰς τὸ ὑψηλότερον δὲ μέρος τῆς στέγης ἔχει ἀνὰ τέσσαρας διδύμους θυρίδας.

Τὰ κεραμοπλαστικὰ κοσμήματα τοῦ ναοῦ τούτου δὲν διακρίνει εὐθυγραμμία, οὐδ' ἀκρίβεια τέχνης· οὐχ ἦττον ἐν συνόλω, ὁ ναὸς ἐξωτερικῶς πρὸς τῆσι γλαφυρῶν θέαμα ἀρχιτεκτονικῆς κεραμοπλαστικῆς διακοσμήσεως (Εἰκ. 21).

Είξ. 21.

Ἀνατολική πλευρὰ μετὰ τοῦ ὑψικοῦ τοῦ ἐν Ἄρσῃ ναοῦ
τοῦ Ἁγίου Βασιλείου.

Αί ἐν τῷ ναῷ ἐφ' ὑγροῖς γραφαὶ εἰσι ἔργα κακῆς μάλλον τέχνης.

Ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ εἶρομεν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ 1712. Ὑπὸ τὴν εἰκόνα δὲ τῆς Θεοτόκου, ἐπιγραφομένην «Ὁ ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟΣ ΔΕΔ-ΠΟΙΝΑ», ἔργον τοῦ 1715 ἀνέγνωμεν :

ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ.....
ΕΤΕΙ ΑΨ|Ε.| (1715)

Ὑπὸ ἑτέραν δὲ εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, (ἔργον κακῆς μάλλον τέχνης) ἀνέγνωμεν :

1807 Μαρτίου 10. Χεῖρ Νικολάου Μπούα. Δαπάνη τοῦ τιμιωτάτου κυρίου Βασιλείου Τζιλιγιάννη, οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἐγράφη εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ τε καὶ τῶν γονέων αἰώνιον Ἀμὴν.

Ὑπὸ ἄλλην εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ δεσποτικῆς θρόνου :

1 7 1 6

Ὑπὸ δὲ κινητὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ στρατηλάτου ημίθραυστον ἀνέγνωμεν :

ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ | ΤΟΥ ΘΕΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΛΟΥΡΓΙΟΤΗ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΙΝΟΔ' ΑΥΤΟΥ (=καὶ τῆς συνοδείας αὐτοῦ)
ΑΨΝΑ (= 1751)

Φωτογραφικὰ ἀπότυπα τοῦ ναοῦ τούτου κατεχωρήσαμεν ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2451—2453.

Εἶτα ἐπεσεκέρθημεν τὸν ναὸν τοῦ Παντοκράτορος· τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Τουρκοπάζαρον, οὗ ἡ ἀκαθαρσία, ἣν τὸ πρῶτον τοιαύτην εἶδομεν, φρίκην ἀληθῶς ἡμῖν ἐνεποίησεν καὶ ἀεὶ ἀναμιμνησκομένοις ἐμποιεῖ, καὶ ἐν ᾧ οὐδὲν λόγου ἕξιον παρετηρήσαμεν· τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου· τὸν ἡρειπωμένον ναὸν τοῦ Ἁγίου Λουκά· τὸν εἰς Τουρκοπάζαρον

ἡρειπωμένον ναὸν τῆς **Ἁγίας Ἐλεούσης**, ἔχοντα τὸ βάθρον τῆς Ἁγίας Τραπέζης ραβδωτόν, οἷα τὰ συνήθως ἐν Ἀττικῇ καὶ ἀλλαγῷ τῆς Ἑλλάδος εὐρισκόμενα· τὸν ναὸν τοῦ **Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μπατοῦ**· τὸν ὑπὸ τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον μύακα τοῦ ἡρειπωμένου ναοῦ τοῦ **Ἁγίου Μηνᾶ**, καὶ τὸν ναὸν τῶν **Ἁγίων Ἀναργύρων**, κ.λ.

Ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ δὲ ναῷ τοῦ **Ἁγίου Μερκουρίου** (μην. 23·15 πλ. 13,15) ἐν μὲν τῇ αὐτῇ ἀνέγνωμεν ὅτι τὰ κελλία ἐγένοντο τῷ ΑΨ'ΚΣ' (1726) ἐπὶ Ἰωαννικίου ἀρχιερέως (1)· ἔσωτερικῶς δὲ ὑπὸ τὴν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ ναοῦ ἀρχαίαν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἀνέγνωμεν :

ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ
ΑΨ'Β (= 1792).

Ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐπὶ τῆς ὥραιας Πύλης, ὑπὸ τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ :

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ

Ἐπὶ τῆς θύρας τῆς ἱερᾶς προθέσεως, ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, συντεθεισάν ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἁρτης Σεραφεῖμ :

Ἄνθρωπε ὑψώθητι τὸν νοῦν καὶ ἴδε, νοητῶς θεῖαν μυστικὴν ἱεραρχίαν, τελεῖν δὲ μέλλων τὴν φρικώδη θυσίαν, τοῦ Ζωοποιοῦ σώματος τοῦ Δεσπότη, φόβῳ πρόσελθε καὶ τρόμφῳ τῇ τραπέζῃ, γύμνωσαι σαυτὸν τῶν μεριμνῶν τοῦ βίου, ὡς εἰκονίζων οὐρανίονας νόας, ἀρχὰς Χερουβίμ, Ἀγγέλους, Ἀρχαγγέλους, Κυριότητας, Δυνάμεις, Ἐξουσίας, Θρόνους, Σεραφεῖμ, τ' ἂ τρόμφῳ παρεστῶτα θρόνου ἔναντι τῆς μεγάλης Τριάδος φόβῳ τας ὄψεις ταῖς πτέρυξι καλύπτει σιγῆς ἄνευ ἄδοντα ἀλληλοῦία. 1874 Νοεμβρίου.

Ἐπὶ δὲ τῆς θύρας τοῦ Διακονικοῦ ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ὡσαύτως ἔργον τοῦ αὐτοῦ εὐλαβοῦς Μητροπολίτου.

1. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἰδὲ Σεραφεῖμ Δοκίμιον σελ. 356.

Μωσῆς ὁ θεῖος ἐν βάτῳ πυραφλέκτῳ ἤκουσε φωνῆς Δεσπότης μέγ' αὐδῶσης, ἱμάντα λῦσον ἐμβάδων ποδῶν σάων, ὄφρα κράτιστον Παμμέδοντα εἰσίδης. Σὺ τ' οὖν ἔταῖρε, εἰσίων ἐν τῷ Ἴρῳ, ἔνθα Τρισηλίου Παντόππου θρόνος, ἴν' ἡ φρικώδης ἐκτελῆται θυσία, γύμνωσον σαυτὸν τῶν μεριμνῶν τοῦ βίου, ἄρας δ' εἰς ἕψος χρῶτα καὶ ψυχὴν ἅμα, ἴθι τρόμου, φόβου τε καὶ χάρας μετὰ.

Ἐν ἔτει Σωτηρίῳ 1874 Νοεμβρίου μηνός.

Ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης καὶ Πρεβέζης Σεραφεῖμ.

Ἐν τῇ συνοικίᾳ τῶν Βυρσοδεψῶν ἐν τῷ ναῷ τῶν γενεθλίων τῆς Θεοτόκου τῷ ἐπιλεγομένῳ «**Παναγία ἡ Κορωνοῦσία ἡ τῆς Δάφνης**») ἐπὶ εἰκόνας συγχρόνου τέχνης ἀνέγνωμεν τὸ ἐπιθετὸν τῆς Θεοτόκου **ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ Η ΚΟΡΩΝΙΣΣΙΑ**.

Ἐπὶ δὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου ἀνέγνωμεν:

«**Εἰς χάριν εὐλαβείας Νικολάου**».

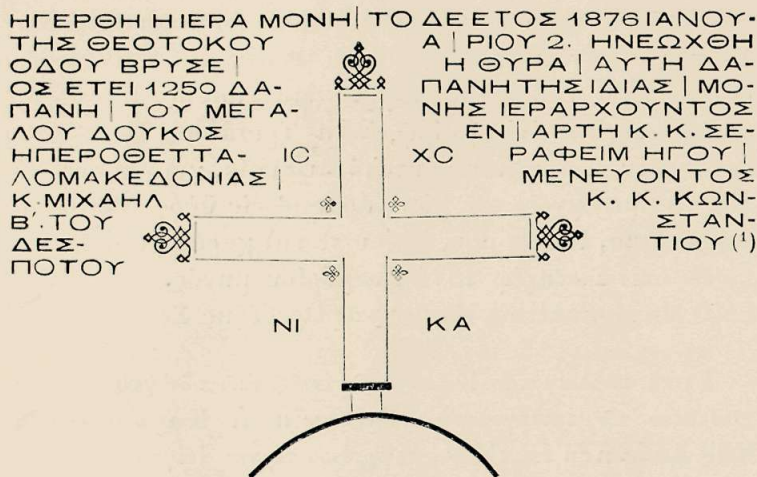
**Χεῖρ Γεωργίου Νομικοῦ ἔτει ἀπὸ Γενήσεως ΧϞ
(=Χριστοῦ) αχ;θ' (= 1699).**

Τῇ 19 Ἰουλίου ἐπεσκέφθημεν τὴν **Κάτω—Παναγιᾶν**, κληθεῖσαν οὕτω τοπογραφικῶς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Παρηγορήτισσαν, οἰοεὶ ὡς Ἄνω Παναγίαν, ἢ πρὸς τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν, ὃν ὁ αὐτὸς Μιχαὴλ φιλοδόμησεν.

Ὁ ναὸς ἔχει ἐξόχως ποικίλα κεραμοπλαστικὰ κοσμήματα, ὧν ἐξέχουσι τὰ ἐν τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ, ἔνθα τὸ μονόγραμμα τοῦ Μυστικοῦ Ἀστέρος τῆς Ἀποκαλύψεως (Εἰκ. 22) καὶ τοῦ κτίτορος **Μιχαὴλ Δούκα** (Εἰκ. 23) πρὸς δὲ φέρει καὶ ἑτέραν κεραμοπλαστικὴν ἐπιγραφὴν, ἐξ ἧς ἠδυνήθημεν ἀκριβῶς νὰ ἀναγνώσωμεν τὰ ἐξῆς:

+ **ΕΚ ΒΑΘΡΩ**[N] **ΑΓΝΩΣΤΩ** (:)»

Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς βορείου θύρας τοῦ Ναοῦ ἐπὶ λίθου λευκοῦ ἀνέγνωμεν:

Εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ Νάρθηκος ἀνέγνωμεν τὴν ἐν σμικρῷ κακογεγραμμένην ἐπιγραφὴν ταύτην:

† Ἰστορήθη τὸ β'. ὁ | ἱερὸς τῆς Θεοτόκου ναὸς | τὸ σωτήριον ἔτος 1715 | ἡγουμενεύοντος ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ Μονῇ | τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις Κ. Κ. | Ἰωάννου τὸ δὲ 1875 | ἐμεγαλύνθη ἡ θύ | ρα αὕτη ἡγουμενεύοντος | Κ. Κωνσταντίου.

Ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «ὁ Κύριος Παντοκράτωρ» ἀνάξιον λόγου ἔργον ἀνέγνωμεν:

Δὲ ἐξόδου τοῦ Παροσιωτάτου ἀγίου Καθηγουμένου Κατωπαναγίτου Κυρίου Μιωνσίου τοῦ ἐξ Ἀοῦτης Ἀδγ. 5.

Ὁ Ζωγράφος Πέτρος Γεωργιάδης πρωτομάλης τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων.

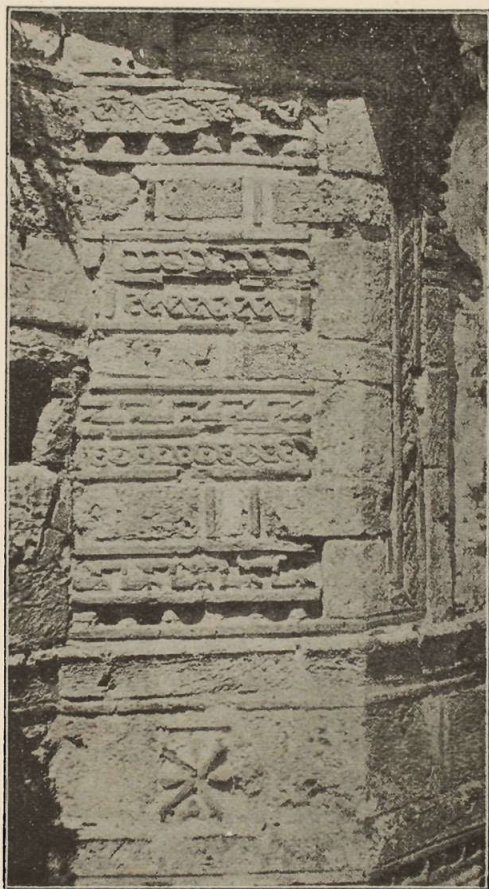
Ἐπερᾶνω τῆς θύρας τῆς Προθέσεως, ἥτις εἶχε βεβαίως ἀρχαίας γραφὰς ἧδη ὄλωσ ἀνανεωθείσας, ἀνέγνωμεν.

Ἰστορήθη τὸ παρὸν τέμπλον καὶ ἐδιορθώθησαν οἱ ἄγιοι ἡγουμενεύοντος τοῦ Παροσιωτάτου Κυρίου Κύρ Βενεδικτῶ (2)

1. Ταύτην ὡς εἶπον ἦρῖν οἱ ἐκεῖ συντάξεν ὁ ἡγούμενος οὗτος, ἀποθανὼν 4 Νοεμβρίου 1885.

2. Ὁ Βενεδικτῶς οὗτος ἀπέθανε τῷ 1844 (Σεραφεῖμ Δολίμιον σελ. 155).

Φεβρουαρίου 27. Απὸ χειρὸς Θεοδοσίου καὶ Κωνσταντίνου τοῦ
εἰοῦ αὐτοῦ τῶν Ἰωαννιτῶν.

(Εἰκ. 22).

Κεραμοπλαστικά κοσμήματα μετὰ τοῦ μυστικοῦ ἁστέρος
τῆς Ἀποκαλίψεως ἐπὶ τῆς μεσομυθρινῆς πλευρᾶς
τοῦ ἐν Ἄρτη ναοῦ τῆς Κάτω Παναγίδος.

Ἐν δὲ τῇ κόγχῃ τοῦ ἱεροῦ ἀνέγνωμεν :

Ἱστορίθῃ ἢ πλατυτέρα ἢ ἱερά | μετὰδοσις τοῦ Δεσποτικοῦ
σώματος καὶ | αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ |

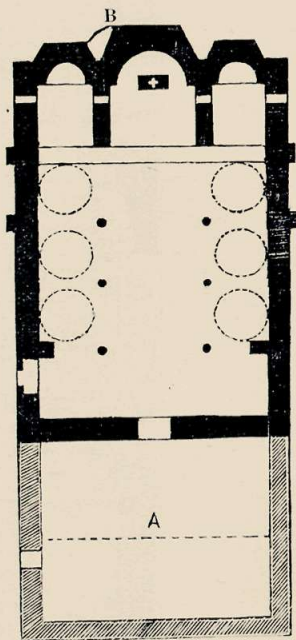
οἱ ἅγιοι ἱεράρχαι ἡγουμενεύων τοῦ πανοσιωιάτου | Κυρίου Κων-
σταντίου 1857 Μαρτίου Δ'.

Φωτογραφικὰ ἀπότυπα τοῦ ναοῦ κατεχωρήσαμεν ἐν τῷ κώδικι
τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2454 — 2456. Ἀρχιτεκτονικὴν δὲ κάτο-
ψιν ὑπ' ἀριθ. 2478 (Εἰκ. 24).

(Εἰκ. 23).

Κεραμοπλαστικά κοσμη-
ματα μετὰ τοῦ μονογράμ-
ματος Μιχαὴλ Δοῦκα ἐπὶ
τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐξωτερι-
κῆς πλευρᾶς τοῦ ἐν Ἄρτῃ
ναοῦ τῆς Κάτω Παναγιάς.

(Εἰκ. 24).

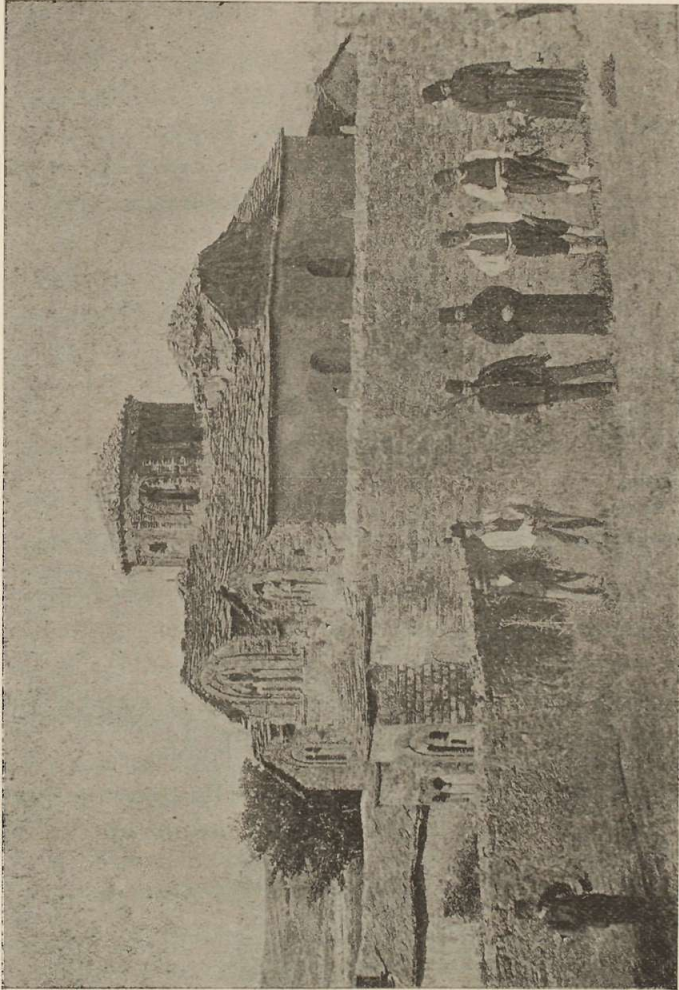
Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις
τοῦ ἐν Ἄρτῃ ναοῦ τῆς
Κάτω Παναγιάς.

Α. ὁ ἀρχαῖος νάρθηξ

Β. ὀστοθήκη

Τῇ 20 Ἰουλίου, τὴν ἄδειαν τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν λαβόντες,
ἐπεσεκέφθημεν τὴν δύο ὥρας μακρὰν τῆς Ἄρτης ἐπὶ τοῦ Τουρκικοῦ

εδάφους κειμένην γιραράν καὶ σεβασμίαν, πλὴν ἐτοιμόρροπον
Μονὴν τῆς Βλαχέρνας. (Εἰκ. 25).

Ἡ παρὰ τὴν Ἄρσαν Μονὴ τῶν Βλαχερνῶν.
(Εἰκ. 25).

Ὁ ναὸς οὗτος, ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἀναγλύφων
παραστάσεων, ἐκ τῆς ὅλης αὐτοῦ διακοσμῆσεως ὡς καὶ ἐκ τῶν
ποικίλων συντριμμάτων καὶ μαρμαροψηφοθετημάτων τοῦ ἐδάφους

ἀποδείκνυται ἐν τῶν περικαλλεστάτων καὶ κομψοτάτων μνημείων τῆς Χριστιανικῆς τέχνης.

Τὸ εἰκονοστάσιον ἐστὶν ἀνάξιον λόγου ἔργον συγχρόνου τέχνης, φέρον εἰκόνας ἀθλίας τέχνης.

Ἐν τῷ ναῷ σώζονται δύο τάφοι· ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ θεωρεῖται ὡς ὁ τάφος Μιχαὴλ τοῦ Β΄, συζύγου τῆς δσίας Θεοδοώρας.

Ὅτι δὲ ὁ τάφος οὗτος ἐνεῖχε **Μιχαήλ**, δηλοῦται, νομίζομεν, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῇ πλευρᾷ, πρὸς ἣν κεῖται ὁ τάφος, ἐξωτερικῶς ἐστὶν ἐντετοιχισμένη ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου ἀνάγλυφος παράστασις τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ.

Ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ τάφου ἀπεικονίζεται μεγαλοπρεπέστατος σταυρὸς μετὰ δύο κεραιῶν, ἐφ' ὧν εἰκονίζονται δύο πτηνά.

Τὸ πρῶτον δὲ ἐνταῦθα εἶδομεν τὸν τύπον: «**Νικῆ Ἰνδοῦς Χριστοῦς**»

NI	KA
IC	XC

ἀντὶ τοῦ παγκοίνου τύπου: «**Ἰνδοῦς Χριστοῦς νικᾷ**»

IC	XC
NI	KA

Ἐπὶ τοῦ τάφου τούτου διεσώθησαν 8 τεμάχια λίθων ἐνεπιγράφων, ἅτινα καὶ ἀντεγράψαμεν, χωρὶς νὰ δυνηθῶμεν ὅμως συναρμολογοῦντες ν' ἀναγνώσωμεν ταῦτα. Ἐπίσης εἶδομεν ἑτέραν ἐπιγραφὴν χαμαὶ κειμένην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἧς ἡ ἀρχὴ **ΑΔΕΛΦΙΟΝ ΤΟ ΧΡΗΜΑ Η ΨΑΛΜΙΚΗ ΚΕΚΡΑΓΕ** (1).

Ἐπὶ τοῦ θόλου ἐσωτερικῶς εἰκονίζεται ὁ Παντοκράτωρ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: «**Κύριε ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ . . .**».

Ἰπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀναγινώσκομεν:

Ὁ παρῶν χαρακτήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ

1. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἰδέ, Σεραφεῖμ Δοκίμιον περὶ Ἄρτης σελ. 367. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἐν πολλοῖς σφάλεται ὁ ἀνω συγγραφεὺς ὡς ἐν παραδείγματι ὁ στίχος «**Ἡ ψαλμικὴ κέκραγε τοῦ ΑΔΑ λύρα**», ἀναγνωστῆς: «**Ἡ ψαλμικὴ κέκραγε τοῦ ΔΑΔ (= Δαδῖδ) λύρα**». Λυπούμεθα μὴ εὐρίσκοντες τὸ ἡμέτερον ἀντίγραφον, ἀγνοοῦντες ποῦ τοῦτο παράπεσεν.

παλαιὸς ὢν ἀνεκαινίσθη διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἐν ἀγιογράφοις ἐλαχίστου Νικολάου Δ'. Γεωργιάδου δι' ἐπιμελείας τοῦ πανοσιωτάτου Καθηγουμένου Βλαχερνῶν Κυρίου Ἀγαθαγγέλου Ἱερομονάχου τῷ αὐξήν'. (=1868).

Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς βορείου πλευρᾶς ἀπεικονίζονται δύο ταῶ, ὧν οἱ λαιμοὶ συμπλέκονται εἰς σχῆμα σταυροῦ, ὥραϊον σύμβολον τῆς διὰ τοῦ σταυροῦ ἐπεληθούσης ἡμῖν ἀθανασίας (Ταῶς = σύμβολον τῆς Ἡρας, καὶ αὕτη σύμβολον τοῦ οὐρανοῦ, εἰς ἣν μεταβαίνουσιν αἱ ἀθάνατοι ψυχαί) (1).

Περὶ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ πρῶτον ἰδρύσσε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ εἶτα τὸν τῆς Κάτω—Παναγίας.

Φωτογραφικὰ ἀπότυπα τοῦ ναοῦ κατεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2458—2459· ἀρχιτεκτονικὴν δὲ κάτοψιν ὑπ' ἀριθ. 2486. (Εἰκ. 26).

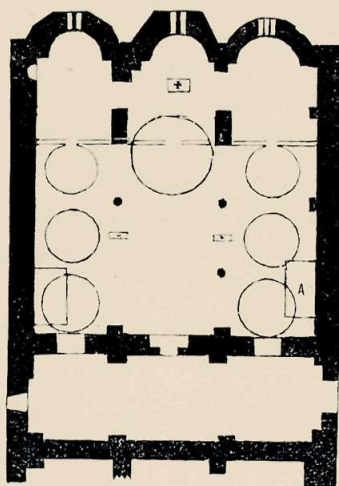
Τῇ 23 Ἰουλίου ἐν **Προβέζη** ἐπεσκέφθημεν τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ **Ἀγίου Χαραλάμπους**, ἐνθα εἶδομεν αὐστηρᾶς τέχνης ὥραϊαν εἰκόνα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ὑφ' ἣν ἀνέγνωμεν:

«Ἰστοῖται κατὰ τὸ 1793 διὰ χειρὸς Ἀναστασίου Ρίστου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ.

Ἐπιτροπεύοντος Κυρ Κώστα παπᾶ Πολλίζω καὶ Ἀνδρέου Αὐγερινοῦ»

Ἦσαύτως δ' ἀντεγράψαμεν πάσας τὰς ἐν αὐτῷ ἐπιγραφάς.

Ἦς εὐτύχημα δὲ τοῦ βίου ἡμῶν ἐθεωρήσαμεν γνωρίσαντες

(Εἰκ. 26).

Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις τοῦ ναοῦ τῆς παρὰ τὴν Ἄρταν Μονῆς Βλαχερνῶν
Α. Τάφος Μιχαὴλ.

1. Λαμπάκη. Χριστιανικὴ Ἀγιογραφία σελ. 19.

ἐνταῦθα τὸν καλὸν καὶ εὐσχήμονα Μητροπολίτην Πρεβέζης κ. Γαβριήλ.

Τῇ 27 Ἰουλίου ἐξητάσαμεν καὶ πάλιν τοὺς ἐν **Μεσολογίῳ** ἱεροὺς ναοὺς.

Ἐκεῖθεν δὲ μετέβημεν εἰς τὸ **Αἰτωλικόν**, ἔνθα ἐξητάσαμεν τὸν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ κάλλει καὶ ἀρχαιότητι διαβεβοημένον ἱερὸν ἐπιτάφιον (μῆκ. 1,65 πλ. 1,39), τὸν ἐν τῷ ναῷ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου φυλασσόμενον. (Εἰκ. 27).

Ἐπὶ τοῦ ἐπιταφίου τούτου ὑπὸ μέγαν σταυρόν, περὶ ὃν ἡ ἐπιγραφή «**Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΙΝΟΣ**» παρίσταται ὁ Ἰησοῦς ἠπλωμένος νεκρός· πρὸς τῇ κεφαλῇ δ' αὐτοῦ κατὰ ἀρχαῖον τύπον παρίσταται ἡ Θεοτόκος καθημένη (1)· συμπαρίστανται δὲ αἱ δύο Μαρίας, Ἰωάννης, Ἰωσήφ Νικόδημος, ἄγγελοι, ἑξαπτέρυγα πολυόμματα Χερουβίμ, κλ.

Μετὰ πλούσιον κόσμημα, ἀκανονίστου καὶ ἀορίστου ρυθμοῦ ἀναγινώσκομεν τοὺς ὕμνους:

«Ὁ Εὐδμήμων Ἰωσήφ», «Ὅτε κατῆλθες πρὸς τὸν θάνατον», καὶ «Σινδόνι καθαρῇ».

Εἰς τὰς τέσσαρας αὐτοῦ ἄκρας ἀπεικονίζονται ἀνὰ τέσσαρα ἑξαπτέρυγα· κατὰ σειρὰν δὲ οἱ ἐξῆς προφῆται καὶ ἄγιοι:

Δαβίδ, Ἰακώβ, Βασίλειος, Πέτρος, Παῦλος, Χρυσόστομος, Μωϋσῆς, Ἥσαϊας, Σοφονίας, Γεδεών, Ἐλισσαῖος, Ἠλίας, Σολομών, Ἄαρών, Ἀγγαῖος, Ἀμώς, Ὡσηέ, Ἀβδίου, Ναούμ, Ἰωήλ, Ἀββακούμ, Ζαχαρίας, Ἰεζεκιήλ, Ζαχαρίας, Ἰωνᾶς, Δανιήλ, Ἰερεμίας καὶ Πρόδρομος.

Ἔργον μετρίας τέχνης ις'—ιζ' αἰῶνος (2).

(1) Οὕτως πρὸς τῇ κεφαλῇ τοῦ Ἰησοῦ παρίσταται ἡ Θεοτόκος καθημένη ἐν τῷ ἀρχαίῳ χρυσοκεντήτῳ ἐπιταφίῳ, τῷ ὑπὸ τοῦ Ἀυτοκράτορος Ἀλεξίου Μιχαήλοβιτς δωρηθέντι εἰς τὴν παρὰ τὴν Μόσχαν Μονὴν τοῦ Ἁγ. Σάββα (εἰκόνα τούτου ἰδὲ ἐν τῷ φωτογραφικῷ Album τοῦ ἐν Μόσχᾳ φωτογράφου Π. Κ. Ὀστρουόμωφ Νο. 50). ὡσαύτως τὸν τύπον τοῦτον ἰδὲ ἐν τοῖς ἐπιταφίαις ταῖς ἐν τῷ Χριστ. Ἀρχ. Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 919, 3849 καὶ 3852 φυλασσόμενος.

2. Ἐσχήτως ἦδη περὶ τοῦ ἐπιταφίου τούτου ἐξεδόθη μικρά τις διατριβὴ ὑπὸ

᾿Ωσαύτως ἐπεσκέφθημεν πάντας τοὺς ἐκεῖ ναοὺς· ἐξητάσαμεν πᾶσαν τὴν ἐν αὐτοῖς Χριστιανικὴν Ἀρχαιότητα, καὶ ἀντεγράψαμεν πάσας τὰς ἐκεῖ ἐπιγραφάς.

Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγίου Νικολάου ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «δ' Ἐλεήμων» ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιγραφὴν :

«**Χεῖρ σωτηρίου αἰτωλοῦ 1833**»

᾿Οπισθεν δὲ ταύτης :

«**Ἔγινε ἡ παροῦσα εἰκόνα εἰς τὸν κερὸν τοῦ βασιλέως Ὄθων πρώτου τῆς Ἑλλάδος 1833**»

Ἐν τῷ νεοδημῶ ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (νεκροταφείω), ἔξω τῆς αὐλείου κιγκλιδοῦ τῆς θύρας ἀνέγνωμεν τὴν λίαν ἐκφραστικὴν ἐπιγραφὴν ταύτην :

«**ΕΓΓΥΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΦΟΒΗΘΗΤΙ ΤΟΝ ΘΕΟΝ**»

Ἐν δὲ τῷ ἔφ' ὕψηλοῦ λόφου παρὰ τὸ Αἰτωλικὸν ναῷ τῆς Ἀγίας

τὸν τίτλον : «Ἰωάννου Ζ. Οἰκονομοπούλου—Ἱστορικὴ περιγραφή τοῦ ἐν τῷ Αἰτωλικῷ Ἱερῷ ναῷ «ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου» Ἱεροῦ ἐπιταφίου.—Ἀρχαιότατον θρησκευτικὸν κειμήλιον—Πάτραι, 1899».

Ἐν ταύτῃ ἐξάιρεται ἡ ἐξαισία καὶ ἀριστοτεχνικὴ τοῦ ἐπιταφίου τέχνη (σελ. 4), «ὅτι οὗτος κατὰ τι χρονολογικὸν σημεῖωμα τῷ 1183 μ. Χ. ἐκλάπη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Ἀγγέλου τοῦ Κομνηνοῦ (σελ. 9), ὅτι κατὰ τὸ 1826 τῶν Τούρκων τις εἶχε χρησιμοποίησιν τοῦτον ὡς ἐπίσαγμα τοῦ ἵππου αὐτοῦ, καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀνευρόντες ἐξηγόρασαν τοῦτον ἐν Πρεβέζῃ (σελ. 13), καὶ ὅτι ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ὁ ἐπιτάφιος οὗτος ἐστὶν ἔργον τοῦ αἰῶνος.

Ἐν Αἰτωλικῷ εἶπομεν ὅτι πιθανὸν νὰ εἶναι ἔργον ἰγ'—ιδ' αἰῶνος. Ἡ ἐκ φωτογραφικοῦ ὅμως ἀντιτύπου, ὅπερ Ἀθήνησι ἐπὶ μακρὸν καὶ συνεχέστερον ἐσπουδάζομεν, ἀκριβεστέρα μελέτη τῶν τύπων τῶν ἁγίων, τῆς συνθέσεως, τῆς πλοκῆς τῶν ἀγγέλων, τῆς παρεκκλίσεως καλοῦ ἀγιογραφικοῦ τύπου, τῶν κοσμημάτων, ἔφ' ὧν καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τέχνης, ξένης τοῦ Βυζαντινοῦ πνεύματος, τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, ὧν οὐδὲ ἐν φέρει βυζαντινὸν τύπον καὶ τὰ τοιαῦτα, πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι ὁ Ἱερός οὗτος ἐπιτάφιος ἐστὶν ἔργον μεταγενέστερον, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ μειῶται ἡ περὶ τῶν τριῶν ἐργατίδων Παρθένων ποιητικὴ παράδοσις, καὶ ὅτι ἀληθῶς ὁ ἐπιτάφιος οὗτος μὲ ὄλην τὴν ἀπὸ καλοῦ σκεδίου παρέκκλισιν δὲν εἶναι πολὺτιμον τῆς Χριστιανικῆς τέχνης κειμήλιον.

Ὁ ἐπιτάφιος δ' οὗτος ὑπενθυμίζει ἡμῖν τὸν πολὺ ἀνωτέρας τέχνης ἐπιτάφιον τῆς ἐν Σέρραις Μητροπόλεως, ἔργον κατασκευασθὲν τῷ 1774 ἐν Βιέννῃ, οὗ φωτ. ἀπότυπον κατετέθη ἐν τῷ Χρ. Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 3378. Πρβλ. καὶ ἐπιτάφιον ἐν τῷ «Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos. par G. Millet etc. Paris. 1904. Pl. XI. Album Kondakov.

Παρασκευῆς ἀντεγράψαμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου ἱκανῶς δυσ-
ανάγνωστον, ὡς ὑπ' ἀσθέστου χειρισμένην, ἐπιγραφὴν ταύτην :

(Εἰκ. 27).
Ἰο ἐν τῷ ἐν Αἰτωλικῷ ναῷ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπιτόφιος.

Ἀηγέθη ἐκ βίβλων ὁ ναὸς οὗτος τῆς Ἁγίας ὁσιομάτρου
Παρασ | κευῆς κατὰ τὸ ἀρχή (1698) διὰ συνδρομὴ καὶ βοη-
θείας τοῦ ἐξαίμπτου | Κολονέλου Κυρίου Ἰωάννου Δου-
τεροῦ Καζλή τοῦ αὐτοῦ ἀδελφοῦ Κυρίου Ἀλεξάν | δρου καὶ Μακα-

οίου ἱερομονάχου ἐξόδων δὲ τοῦ μακαρίτου [Γ]εωργίου Γγάκα καὶ εἰς μνημόσιον | νον ἐκείνου ἀφιέρωτε δὲ κοινῇ γνώμῃ, εἰς τὴν μονὴν τῆς Κυρίας Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζόμενης Μα | κροισάχης μηδεὶς ἔχει τίνα ἐξουσίαν ἀποχωρῆσαι αὐτὴν ἐκείνης τῆς ἀγιωτάτης Μονῆς ἕως τὸν ἅπαντα | αἰῶνα ἵνα μὴ τῷ ἀναθέμῃ καθυποβληθῇ Ἀμήν.

Ἐπίσης ἐπεσκέφθημεν τὸν εἰς τὴν ἠρωϊκὴν **Κλεισόβαν** ναὸν τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἀνακαινισθέντα κατὰ τὴν ἔξω τοῦ ναοῦ ἐπιγραφὴν τῷ 1848 ὑπὸ Παναγιώτου Καζανά.

Τῇ 3 Αὐγούστου ἐν **Κορώνῃ** ἐπεσκέφθημεν τὸν ἐκεῖσε Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, (1) καὶ πάντας τοὺς λοιποὺς ναοὺς. Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου διεσώθη ἡ μίτρα τοῦ ἐθνομάρτυρος ἐπισκόπου Γρηγορίου Ρόκου, κατακρημισθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων τῇ 25 Μαρτίου 1821 ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Φρουρίου εἰς θέσιν Ζάγκα. (2)

Ἐπὶ μάζης δὲ κτιστῆς, πλησίον τῆς πόλεως, πεσούσης ἐκ τοῦ φρουρίου ἐπὶ τῆς θαλάσσης, εὔρηται πέτρα, ἐρ' ἧς ἀπεικονίζονται φυσικαί τινες κοιλότητες, ὧν τὸ μὲν, λέγεται «**πόδι τοῦ Χριστοῦ**», (0,19×0,08) τὸ δέ, «**πόδι τῶν Ἑβραίων**». (0,27×0,10.)

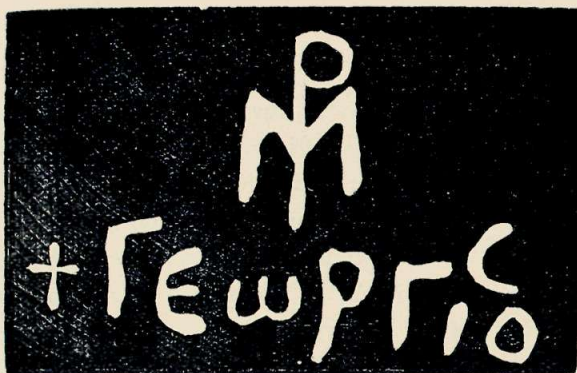
Ἐπίσης ἐπεσκέφθημεν τὸν 2 1/2 ὥρας μακρὰν τῆς Κορώνης ναὸν τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, οἰκοδόμημα ιγ'. — ιδ'. αἰῶνος, ὅστις ἦν ἄλλοτε μονύδριον· περιεσώθησαν δ' ἐν αὐτῷ ἀγιογραφίαι συνήθους τέχνης τοῦ ιγ'. αἰῶνος.

Κατὰ πληροφορίας δὲ τοῦ ἐπιτοπίου γέροντος Θεοδώρου Κατσίβα, ἐκ χωρίου Χωματεροῦ, τὸ μονύδριον τοῦτο ἦν ἤδη ἡρειπωμένον πολὺ πρὸ τοῦ 1821· λέγεται δὲ ὅτι ὑπῆρξεν τῆς Μονῆς ἐφνευσαν τὸν Ἠγούμενον καὶ δύο μοναχοὺς τῆς Μονῆς, ἐνταρσιασθέντας εἰς θέσιν **Τουρλίτσα**, εἰς τὴν ἐκεῖ καλουμένην Ἐξω— Δραγάνα.

1. Καὶ ἐν τῷ Φρουρίῳ εὔρομεν τεμάχιον ἐπιγραφῆς Ναοῦ τοῦ ἀγ. Δημητρίου τοῦ ἀψή'. ἔτους.

2. Τινὲς τῶν ἐκεῖ παράγουσι τὸ ὄνομα τούτου ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ **Sangue** ἢ τοῦ Γαλλικοῦ **Sang**, ὡς τύπου αἵματος, εἰς ὃν οἱ Φράγγοι ἐχρήμιζον τοὺς ὑπ' αὐτῶν καταδικαζομένους.

Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εὑρομεν συντρίμματα χριστιανικοῦ ναοῦ κ'.—θ'. αἰῶνος· καὶ ἰδίᾳ ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος εὑρομεν ἱερὸν διάστυλον, ἀντιστρόφως ἐντετοιχισμένον φέρον ἀναγεγλυμμένας διακοσμήσεις ἀλληλοσυνδεδεμένων κίωνων, ἐφ' οὓ ἡ ἐπιγραφή:

= MARTYΣ
† ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Φωτογραφικὸν ἀπότυπον ἀγιογραφιῶν τοῦ ναοῦ κατεχωρήσαμεν ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2460· ἀρχιτεκτονικὴν δὲ κάτοψιν ὑπ' ἀριθμὸν 2484 (Εἰκ. 28)

Ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κορώνης ἐξητάσαμεν τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Χραλάμπους, ὅστις εἶναι ἀπλὴ μεγάλη αἴθουσα (μῆκ. 21.55 πλ. 11.50), φέρουσα στέγην ἐπίπεδον. Ἐν δὲ τῇ γυναικωνίτιδι εὑρομεν τὴν λατινικὴν ἐπιγραφὴν ταύτην:

MDCLXXXIX (=1689)
DIVO ROCHO
OB VRBEM A PESTE LIBERATAM
MILITIAE VOTUM.
MDCLXXXVIII = 1698.
ADEMPTUM

Ἐσαύτως ἐν τῷ φρουρίῳ ἐπεσκέφθην τὸν πανάρχαιον, ἀλλ' ἀτυχῶς λίαν ἠρειπωμένον ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας κ'.—θ'. αἰῶνος, ὡς οὗτος ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ μικροτάτου ἀναστήματος τοῦ θόλου αὐτοῦ (Εἰκ. 29) ὡς καὶ χριστ. συντρίμματα ζ'.—κ'. αἰῶνος.

Φωτογραφικὰ ἀπότυπα τοῦ ναοῦ κατεχωρήσαμεν ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2461 — 2462 ἀρχιτεκτονικὴν δὲ κάτοψιν ὑπ' ἀριθ. 2487. (Εἰκ. 30)

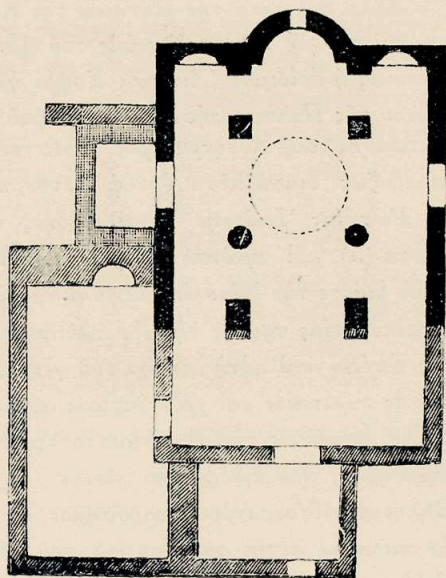
Ἐν **Καλάμαις** τῇ 7 Αὐγούστου ἐπεσκέφθημεν καὶ συνεπληρώσαμεν τὴν μελέτην τοῦ πολλοῦ λόγου ἀξίου ἀρχαίου ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

Τῇ 8 Αὐγούστου ἀφίχθημεν εἰς **Λεοντάριον** τὸ διάσημον, τὴν ἔδραν τοῦ Δεσπότητος Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου, ἀδελφοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ πατρὸς τῆς διασήμου Ἡγεμονίδος Σοφίας.

Ἐν Λεονταρίῳ ἐσπουδάσαμεν τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων,

(Εἰκ. 31) (τὸ κατ' ἀρχάς, ναὸν τῶν Ταξιάρχων, ὡς μοὶ εἶπον οἱ ἐκεῖ), ὅστις ἀρχικῶς ἔφερε τὰ ἱερὰ διάστυλα ὀπισθεν τοῦ εἰκονοστασίου διεσώθη ὁ ἐπ' αὐτῶν κοσμητὴς μετ' ἀναγεγλυμμένων γλαφυρῶν κοσμημάτων ροδάκων, σταυρῶν κτλ.

Ἄραγε ἀπὸ τοῦ ναοῦ τούτου δὲν ἀνύψωσε ποτε τὸ ὄμμα πρὸς τὸ θεῖον ἡ διάσημος ἠγεμονὶς Σοφία, ἥτις τοσοῦτον ἀτυχήσασα τὸ κατ' ἀρχάς, ἠξιώθη εἶτα νὰ γίνῃ μεγάλη καὶ πανίσχυρος ἠγεμονὶς τῆς Ὀρθοδόξου Ρωσσίας (1).

(Εἰκ. 28).

Ἀρχιτεκτονικὴ κάτοψις τοῦ παρὰ τὴν Κορώνην ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων.

1. Περὶ ταύτης ὡς καὶ περὶ πολλῶν κειμηλίων ἐν τῇ Ρωσίᾳ φυλαττομένων ὁ Μέγας Οἰκονόμος, ἡ περιπεμπὸς αὐτῆ κεισὸς τῶν φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ θεολογικῶν γνώσεων, σημειοῖ τὰ ἑξῆς:

Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους παρατηροῦμεν ποικίλα μαρμαροψηφοθετήματα, ἀριστερᾶ δὲ τοῦ ναοῦ διεσώθη περρωτὸς δρᾶκων.

α' Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ὀδυνηρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄλωσιν, καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία ρανὶς τοῦ Ἀυτοκρατορικοῦ αἵματος τῶν Γραικῶν, ἡ αἰοίδιμος Ἄνασσα Σοφία ἡ θυγάτηρ Θωμᾶ τοῦ Δεσπότη τοῦ Πελοποννήσου καὶ ἀδελφοῦ τοῦ τελευταίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀυτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, παραδόξως διασωθεῖσα ἐστέφθη τὸν πρῶτον Βασιλέα (Τσάρ) τῆς Ρωσσίας Ἰωάννην Βασιλειάδην, τὸν Ἀγέρωχον ἐπονομασθέντα (α), καὶ πρῶτον συντρίψαντα τῶν ἀθέων Τατάρων τὸν ζυγὸν διὰ τε τὴν ἰδίαν ἀνδρίαν καὶ ἀκολούθως διὰ τὰς προτροπὰς καὶ οἰκονομίας ταύτης τῆς συνετωτάτης καὶ εὐσεβοῦς Βασιλίδος, ἣτις ἀπέβη καὶ αὐτὴ μήτηρ τοῦ γενναίου τῶν Ρώσσιων ἔθνους διὰ τὰς πολιτικὰς καὶ χριστιανικὰς αὐτῆς ἀρετάς (β). Αὕτη ἤνεγκε μεθ' ἑαυτῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν τὸ λαμπρότατον Ἀυτοκρατορικὸν παράσημον, τὸν δικέφαλον Ἄετὸν (ἀρχαῖον ὑπάρχον καὶ τῶν Ἑλλήνων Ἀυτοκρατόρων παράσημον, εἰς ὃ προσέθηκεν ἡ Ρωσσία τὴν παλαιὰν αὐτῆς σημεῖαν (γ), τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἔφιππον) τῷ ἰδίῳ νυμφίῳ (δ).»

(α) Τὰ κατὰ τὸν εὐτυχεῖ τούτου γάμον διὰ μακρῶν ἐκτίθησιν ὁ Καρατζῆνος (Τόμ. σ' σελ. 54-64). Σημ. Ἐκδ.

(β) Οἱ Τάταροι εἰσέβρυσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ρωσσίαν τῷ 1223, καὶ μετὰ περίπου 250 ἐτῶν τυραννίαν ἐδιώκθησαν ἐξ αὐτῆς, καθ' ὃν σχεδὸν καιρὸν ἐκυρίευσαν οἱ συγγενεῖς αὐτῶν καὶ ὁμότροποι Τούρκοι τὴν ἀθλίαν Κωνσταντινούπολιν. Παράδοξος σύμπτωσις! Τότε παρεχώρησεν ὁ Θεὸς τῷ θηρίῳ τῆς Ἄσεβειας ἀρπάσαι τὸν θρόνον τοῦ Κωνσταντίνου, ὅτε εἰώκεν αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἐπικρατείας τῆς εὐσεβοῦς Ρωσσίας, ἵνα μὴ μείνῃ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπὶ τῆς γῆς παντάπασιν ἀδασίλευτος καὶ αἰχμάλωτος!

(γ) Βλέπε τὰς Ρωσσιστὶ συντεταγμένας «Ἀναμνήσεις τῶν συμβεβηκότων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος». Μὴν Δεκεμβρίου.

(δ) Ταύτης τῆς εὐσεβοῦς Βασιλίδος σώζεται ἔτι καὶ νῦν ἔργον τῶν ἰδίων χειρῶν, πέπλος λεπτὸς ἐπικείμενος ἐπὶ τῆς Σοροῦ τοῦ Ἁγίου Σεργίου ἐν τῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπιλεγομένη Λαύρα, 64 βέρσια μακρὰν τῆς Μόσχας κειμένη. Ἐπὶ τούτου τοῦ πέπλου ἐκέντησεν ἡ αἰοίδιμος Βασιλὶς τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν. «Τὸν πέπλον τοῦτον προθύμως ἐποιεῖ ἡ μεγάλη ἡγεμονίς τῆς Ρωσσίας Σοφία Κωνσταντινουπολίτις Ἄνασσα». Τοιαῦτα κειμήλια ἑλληνικὰ εὐρίσκονται πάμπολλα ἐν τῇ Ρωσίᾳ. Πλὴν τῶν ἁγίων Λειψάνων, ἅτινα σώ-

Ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς εἶχε λαμπρὰ καὶ περισκομιψα ἀρχιτεκτονικὰ κεραμοπλαστικὰ κοσμήματα, ἅτινα πρὸ εἰκοσαετίας ἐπισκευῆς καὶ καλλωπισμοῦ χάριν ἐπέχρισεν, ὡς βαναύσως καὶ τὸν θόλον ἐπήρ-
ξησεν ὁ ἐπιτροπεύων Παναγιώτης Δουρέκας.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ὁ ναὸς οὗτος ἦτο Ἰζαμί, ἡ δὲ **ἀχ-
νάδα**, πρὸ τῆς ὁποίας γονυκλινῆς προσεύχεται ὁ Χότζας, εἶχε τεθῆ
πρὸ τῆς ὠραίας Πύλης. Ἐντὸς δὲ τοῦ Ἁγίου βήματος ἐρρίπτοντο
αἱ ἀκαθαρσίαι τοῦ εἰς Ἰζαμί μεταβληθέντος τούτου ἱεροῦ ναοῦ·
ἐπομένως πάντα τὰ ἐν τῷ ναῷ εἰσιν ἔργα κατασκευασθέντα μετὰ
τὴν ἐπανάστασιν.

Οἱ μαρμάρينوι κίονες τοῦ ναοῦ ἔχουσι περίμετρον 0,78· εἰς μό-
νος ἔχει 1,16, περὶ οὗ πιστεύουτιν οἱ ἀπλοῖκοι κάτοικοι ὅτι περιέ-
χει χρήματα, παράδοσις παρηγοροῦσα πως τὴν ἀείποτε ἐλπίζου-
σαν ταλαίπωρον ἀνθρωπότητα.

Ἐν τῷ ναῷ παρατηροῦνται συντρίμματα, ὧν τινὰ μὲν ζ'.—η'.
τινὰ δὲ θ'.—ι'. αἰῶνος. Ἐξωθεν τοῦ ναοῦ εὐρίσκονται δύο δωρι-
κοῦ ρυθμοῦ κιανόκρανα, ὧν τὸ μὲν, ἐστὶ στηλοβάτης ἐνὸς κίονος
τοῦ νάρθηκος, τὸ δέ, εὗρηται ἀπεριρριμμένον ἐν τῇ αὐλῇ.

ζονται τεθησαυρισμένα μάλιστα εἰς τὸ Κιέβον, πλὴν τῶν ἐκ Κωνσταντινου-
πόλεως πολλῶν παλαιῶν καὶ θαυματουργῶν ἁγίων εἰκόνων, καὶ ἐν Κιέβῳ καὶ
ἐν τῇ ρηθείᾳ Μονῇ τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ ἐν Μόσχᾳ καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς
πόλεσι τῆς μικρᾶς καὶ τῆς μεγάλης Ρωσσίας φυλαττομένων, πλὴν πολλῶν ἑλλη-
νικῶν ὄπλων, ἃ φυλάττονται μάλιστα ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Μόσχας, εἶδομεν ἐν
τῷ ἐν Μόσχᾳ πρόφῳ τῆς Ρωσσίας Πατριαρχεῖῳ καὶ πολυτιμώτατα ἱερὰ ἄμφια,
μίτρας καὶ σάκκους μαργαροχρυσοκεντήτους καὶ πολυσταύρους, ὑπὸ τῶν Πα-
τριαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῖς Ποιμενάρχαις Ρωσσίας δεδωρημένους.
Τινὲς δ' αὐτῶν φέρουσι ἐλληνικὴν ἐπιγραφήν: «**Οἱ ἱερεῖς σου κύριε, ἐνδύ-
σσονται δικαιοσύνην**». Ἐν ἄλλοις δ' ἐστὶ τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως ἑλλη-
νιστὶ ὁλόκληρον, πρὸς παντοῖαν προφύλαξιν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ρώσων ἀπὸ
τῶν ἀδιακόπων καὶ πολυσχιδῶν τοῦ σχίσματος ἐπιβουλῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐν
Νεαπόλει (Νοβογορόδα) Ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας σώζεται τὸ **λευκὸν ἐπανωκα-
λύμαυχον**, ὃ πρῶτον ἔστειλε δῶρον ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως
Φιλόθεος πρὸς τὸν κατὰ τὸ 1332 ἀποθανόντα Ἀρχιεπίσκοπον Νοβογορόδιας Βα-
σίλειον μετὰ τῆς ἐφεξῆς ἐπιγραφῆς: «**Ἐθήκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ
στέφανον**» κ.τ.λ. Ὡσαύτως ἴδε «Ἁγία Σοφία» ὑπὸ Π. Δ. Ἰ' ἐν Ἐρμουπόλει
1853 σελ. 9 σημ. 3. καὶ ἐν τῷ Χρόνῳ Ἁθηνῶν 1886 ἀριθ. 525 τὸ ἡμέτερον
ἄρθρον περὶ τῆς ἡγεμονίδος Σοφίας.

Λόγου ἄξιον καὶ παρὰ τοῖς ξένοις (Baedeker σελ. 294) ἐστὶν ἔξω τοῦ Ναοῦ πανύψηλος κυπάρισσος, ἔχουσα διάμετρον $5\frac{1}{2}$ μέτρων.

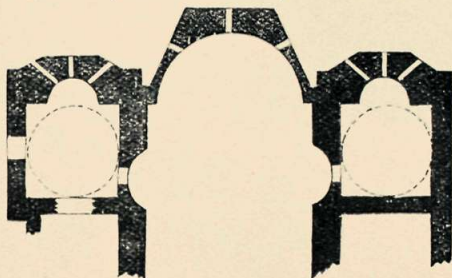
Ὁ ἐν τῷ φρουρίῳ Κορώνης ἠρειπωμένος ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας.
(Εἰκ. 29).

Φωτογραφικὸν ἀπότυπον τοῦ μὲν ναοῦ (1) κατεχωρήσαμεν ἐν τῷ

1. Τὴν φωτογραφίαν ταύτην εἴλαμεν ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Παναγιώτου Μπέχλου.

κώδικι τοῦ Μουτείου ὑπ' ἀριθ. 2463· τῆς δὲ κυπαρίσσου ὑπ' ἀριθ. 2464. Οὗτος ἐστὶν ὁ νῦν Μητροπολιτικὸς καὶ μόνος ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ Λεονταρίου.

Πλὴν τοῦ Μητροπολιτικοῦ τούτου ναοῦ ἐπεσκέφθημεν τὰ παρεκκλήσια τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τῆς Παναγίτσας ἢ Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Εἰκ. 30.

Ἀρχιτεκτονικὴ κάτωρις τοῦ ἐν τῷ ὄρουρῳ Κορώνης ἠρειπωμένου ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Πρὸς τούτοις τὰ τρία ἐρείπια τὴν καλουμένην Παναγίαν ἢ Μητρόπολιν, τὸν Ἅγιον Ἰωάννην καὶ τὸν Ταξιάρχην· ἐπὶ δὲ τοῦ φρουρίου τὸν ναὸν τοῦ Προφήτου Ἡλίου, εἰς ὃν τελεῖται ἡ θεία λειτουργία, καὶ τρεῖς ἠρειπωμέναις Ἐκκλησίαις τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ Μεταμορφώσεως.

Ἐκ τῶν παρεκκλησιῶν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐστὶ ναὸς μονόκογχος (μῆκ. 11. πλατ. 5,45) σταυρεπίστεγος (1) ἰ'. — ἰα'. αἰῶνος, ἐν ᾧ ἐσωτερικῶς διεσώθησαν ἀγγεῖα εὐήχου ἀκουστικῆς.

Ἐσωτερικῶς ὁ ναὸς ἦν κατάγραφος, ἐντελῶς νῦν κατεστραμμένος, τούτων αἱ μὲν τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀγιογραφίαι εἰσὶ μεταγενέστεραι, τοῦ δὲ κυρίου ναοῦ ἀρχαιότεραι ἰδ'. — ἰε'. αἰῶνος :

Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς μίαν τῶν τριῶν αὐτοῦ βαθμίδων εἶδομεν κιονόκρανον (μῆκ. 0,55 πλ. 0,45 παχ. 0,20

1. Οὕτω καλοῦμεν τοὺς ναοὺς, ὧν ἡ στέγη ἀποτελεῖ ἀπλούστατον σταυρὸν, τῆς ἐγκαρσίου πλευρᾶς ἐπιτιθεμένης ἐπὶ τῆς καθέτου, ὡς τοιοῦτον ὑπόδειγμά ἐστὶν ὁ ἐν τῷ Κεραμεικῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὁ παρὰ τὴν Πεντέλην ναὸς τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐν Ἀμπελακίσις τῆς Σαλαμίνος, καὶ ἄλλαχού.

μετὰ λεσβιακοῦ κυματίου, προσερχομένου ἐκ μεγάλου Χριστιανικοῦ ναοῦ η'.—θ', αἰῶνος. Μετὰ ταῦτα ἐπεσκέφθημεν τὸν ναὸν τῆς Μητροπόλεως ἢ Παναγίας, καλούμενον ἐστραμμένον πρὸς μεσημ-

(Εἰκ. 31).
Ο ἐν Λιονταρίῳ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων

βρίαν. (μῆκ. 11,45 πλ. 5,45) ναὸν μοιόκογχον (τρίπλευρον) σταυρεπίστεγον, φέροντα κεραμοπλαστικὰ κοσμήματα ἀτάτως ἐντετοιχισμένα, ὡς καὶ ἐντετοιχισμένον κιονόκρανον η'. αἰῶνος,

πρὸς δυσμᾶς δὲ φέρει λίθον ἐφ' οὗ ἐστὶν ἀναγεγλυμμένον ἀγκυρω-
τὸν κόσμημα.

Τὸ ὑπὸ τὰς κλιτύας τοῦ φρουρίου ναῖδιον τῶν Ταξιαρχῶν ἐστὶ
μονόκογχον (τρίπλευρον), σταυρεπίστεγυν.

Ἐν τούτῳ ἐσώθη κεραμοπλαστικὴ θυρὶς ἄνω τῆς ἐπισταύρου
ἐγκαρσίου πλευρᾶς. Ἐσωτερικῶς δὲ ἐν τῷ ναῶ διεσώθησαν ἄμυ-
δρὰ ἔχνη ἀγιογραφίας.

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ἐστὶν ἠρειπωμένον ναῖδιον πλουσιώτατον ἐν
μαρμαρινῇ διακοσμήσει· ἐν τούτῳ διεσώθησαν ἱερὰ διάστυλα, ὁ
ἱερός κοσμητής, μεσοθύρια καὶ λείψανα ἀγιογραφιῶν.

Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν τὰ δύο τελευταῖα ναῖδια δὲν εἶναι
ἀρχαιότερα τοῦ θ'. αἰῶνος.

Ἐν τῷ φρουρίῳ εὑρηνται πολλὰ εἰσείπια ἐκκλησιῶν, ὧν μεγίστη
ἢ τρίκογχος ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (μικ. 9,65
πλατ. 7,15, παχ. τοίχου 0,90).

Ὁ Ναός οὗτος πρὸς μὲν τὰ κάτω ἐστὶν δι' ἀτάκτων λίθων
ἐκτισμένος, εἰς δὲ τὰ ἄνω ἔφερε κεραμοπλαστικά κοσμήματα, ὡς
ὁ Ναός τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Καὶ
ἡ ἐκκλησία αὕτη ἐστὶν ἐστραμμένη μεσημβρινῶς, ὡς καὶ ἡ Πανα-
γίτσα ἢ Μητρόπολις.

Τῆ 9 Αὐγούστου ἐπεσκέφθημεν τὴν Μονὴν τῆς Θεοτόκου, τὴν
καλουμένην **Μπούρα**, ἐν ἣ εὑρηνται ἀγιογραφίαι τοῦ 1710, ἔργα
Πέτρου καὶ Μιχαὴλ τῶν παιδιστῶν κατὰ τὴν ἀριστερᾶ τοῦ ναοῦ
ἄνωθεν θυρίδος ἀνορθόγραφον ἐπιγραφὴν ταύτην :

‡ Ἀνηστορήθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς | τῆς ὑπερα-
γίας Δεοποιήτης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθέ | ρου Μαρίας τῆς
κοιμήσεως καὶ ἐξοδίας τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου | καὶ συντρομίας (1)
καὶ κόπου πολλοῦ παρὰ τοῦ δσιοτάτου ἐν ἱερομονάχοις | Γαλα-
κτίουος Στελιανὸς ἐκ νήσου Ἄνδρος καὶ ἐπιτροπεύοντος τοῦ ἐν-
τιμωτάτου Κυρίου Κυρίου Γεώργου Φύληπα καὶ ἀρχιερατεύον-
τος | τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολύτου Χρηστιανοπούλεος Κυρίου

Κυρίου Γρηγορίου | ἐπὶ ἔτους ΑΨΙ (= 1710) ἐν μηνὶ Σεμ-
πτεμβρίου ΙΕ'. Χειρὶ Πέτρου | καὶ Μιχαὴλ παιδιοῦτων.

Ἀπὸ τῆς Μονῆς ἐπιστρέψαντες ἐπεσκέψθημεν τὴν εἰς θέσιν
Χοντάλου διακλυμένην Μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἀξιοθρήνητον
ἐρημώτως θέαμα παρουσιάζουσαν !

Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εὑρηνται συντρίμματα μνημείων χριστιανι-
κῆς τέχνης ἢ αἰῶνος. Φωτογραφικὸν ἀπότυπον γενικῆς ἀπόψεως
τῆς Μονῆς ὡς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ συντριμμάτων κατεχωρήσαμεν ἐν
τῷ Μουσεῖῳ ὑπ' ἀριθ. 2466 — 2467.

Τῇ 10 Αὐγούστου ἐν Τριπόλει συνεπληρώσαμεν τὰς ἐκεῖ με-
λέτας ἡμῶν.

Τῇ 14 Αὐγούστου ἐπεσκέψθημεν τὸ πρῶτον τὰς Σπέτσας, εἰς
ἃς ἤγαγεν ἡμᾶς κυρίως ἱερά ὑποχρέωσις, ὅπως γονυπετήσωμεν πρὸ
τοῦ τάφου τοῦ ἡμετέρου σεβαστοῦ καθηγητοῦ καὶ Ἀρχιεπισκόπου
πρώην Πατρῶν Νικηφόρου τοῦ Καλογεῤᾶ, πρώτου διδάξαντος ἐν
τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ Χριστιανικῆν Ἀρχαιολογίαν, καὶ ὃν
ἡμεῖς ὡς ὑφηγητῆς διεδέχθημεν (1).

Φωτογραφικὰ ἀπότυπα τοῦ τάφου αὐτοῦ κατεχωρήσαμεν ἐν
τῷ κώδικι τοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 2470 — 2472.

Ἐν Σπέτσαις ἐξητάσαμεν τὴν Παλαιὰν Μητρόπολιν τῆς Ἁγίας
Τριάδος. (μνη. 20 πλ. 11.50, ναὸν τρίκογχον, οὗ αἱ κόγχαι
τρίπλευροι). Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου ἀνεγνώμεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην :

Ἄνθρωπε τί βλέπων ὀρᾷς ἔκθαμβος ὄλος μένεις ; μὴ
ἄρα τάφον με τοῦ Μαν | σῶλου νομίζεις τούτων οὐδὲν

1. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐναρκτηρίῳ ἡμῶν λόγῳ ἀρχόμενοι
εἶπομεν : « Δὲν δύναμαι ὁμοῦ, κύριοι, ν' ἀρχίσω τὰ πρὸς ὑμᾶς μαθήματά μου
ταῦτα, πρὶν ἢ, ἐν πνεύματι φερόμενος ὑπὲρ τὰ ὑγρά κέλευθα τοῦ Σαρωνικοῦ
καὶ Ἀργολικοῦ κόλπου, γονυπετήσω πρὸ ἱεροῦ τινοῦ τάφου κειμένου ἐπὶ τῆς
ἠρωϊκῆς τῶν Σπετσῶν νήσου. Ὁ τάφος οὗτος περικλείει τὸ σεπτὸν σκήνος τοῦ
πρώτου ἐν τῇ Ἐθνικῇ Πανεπιστημίῳ διδάξαντος τὴν Χριστιανικῆν Ἀρχαιολο-
γίαν, σεπτοῦ μοι Καθηγητοῦ καὶ Ἱεράρχου, Νικηφόρου Καλογεῤᾶ, πρὸς ὃν ἡ
εὐγνωμοσύνη μου, ὡς μαθητοῦ αὐτοῦ ἔστω μετὰ σεβασμοῦ βαθυτάτη, ἡ μνήμη δ'
αὐτοῦ ἱερά, ἀγήρωσ καὶ ἀνεπίλητος. » (Γενικὴ εἰσαγωγή εἰς τὴν Χριστ. Ἀρ-
χαιολογίαν. Λόγος εἰσιτήριος Γ. Λαμπάκη. — Ἀθήναι 1897 σελ. 5—6).

ὑπάρχω Τριάδος τῆς πανσέπτου Ναὸς καὶ οἰκητή | ριον
ἐκκληξίς ὄντως κε ζῆλος τοῦ ἐν ἱερεῦσι τε Ἐμμανουὴλ
τοῦ ποτε Παπαθεοδωρίδῃ | εἴγηρεν ἐκ βάθρων τὸν δε τὸν
χρόνον. Γένοιτο. αὐτῆγ (1793) Ἰανουαρίου Ζ'.

Εἶτα ἐπεσκέφθημεν τὸν ναὸν τῶν **Ταξιαρχῶν**, ἐν ᾧ ἐπὶ τοῦ
ὑπερθύρου ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην :

Ἐπὸ τὴν σκέπην τῶν **Θείων** ἡμᾶς περυγῶν σου
προσπεφουγότας πίστει **Μιχαὴλ** θεῖε νόε φύλατ-
τε καὶ σκέ | πε, τὴν χώραν ταύτην καὶ τοὺς δού-
λους σου ἐν βίῳ παντὶ καὶ ἐν ὥρα Ἄρχάγγελε
τῆς τοῦ θανάτου σὺ πάρεσο βο | ηθὸς ἡμῖν πᾶ-
σιν εὐμενέστατος : † Δένσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ
Γεωργίου ἱερέως υἱοῦ Οἰκονόμου | εἰς μέρος λεγό-
μενον **ξυλοκέριζα ἀφιέρωσα** δύο ἀμπέλια μὲ πέν-
τε χιλιάδες κλήματα καὶ ἐπέκεινα | ἐν τῷ Ναῶ
τοῦτο καὶ νὰ μείνουν ἀπαρασάλευτα αὐε'. (1805)

Εἶτα ἐπεσκέφθημεν τὸν ναὸν τῆς **Κοιμήσεως τῆς Θεο-**
τόκου, τὸν μόνον ἐπὶ τῆς νήσου ναὸν, ὅστις ἔχει ἐφ' ὑγροῖς
γραφάς, πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ Ὀρλώφ.

Ἐπεσκέφθημεν τὸν ναὸν τῆς **Εὐαγγελιστορίας** καὶ τῆς
Ἰπαπαντῆς, ἐνθα ἐπὶ τῆς εἰκόνης τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προ-
δρόμου ἀνέγνωμεν τοὺς ἐκ τοῦ Μηναίου (29. Αὐγ.) στίχους :
« **τέμνει κεφαλὴν χεῖρ μαιφόνος ξίφει | τοῦ χεῖ-**
ρα θέντος εἰς κεφαλὴν Κυρίου | εἰκάδι ἀμφ' ἐν-
νάδι Προδρόμου τάμεν αὐχένα χαλκός ».

Ἐν τῷ ναῶ τούτῳ ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου,
κάτωθεν εἰκονίζονται πλοῖα ναυμαχοῦντα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν :

« **Ἡ ναυμαχία τῶν Σπετζῶν 1823 Σεπτεμβρίου 8** ».

Ἐσπουδάσαμεν τὸν ναὸν τῶν **Εἰσοδίων** τῆς Θεοτόκου, ἐνθα τὸ
πρῶτον εἶδομεν Ἁγίαν Τράπεζαν ἀσυμμέτρως στενὴν (μηκ. 1.83
πλ. 0,75).

Ἐξητάσαμεν τὸν Μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὅστις ἄλλοτε ἦν Μονή.

Ἀντεγράψαμεν πάσας τὰς ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐπὶ τῶν εἰκόνων ἐπιγραφάς, ὧν σπουδαιότεραι εἰσὶν αἱ ἑξῆς :

Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ ναοῦ ἀνέγνωμεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην :

Ζήλος προέδρου τοῦ σεπτοῦ ποιμενάρχου
συνδρομῆ πάντων τῶν εὐγενῶν κορυφαίων
οἷς αἴσιον πλοῦν νέμοις τῶν πάντων σῶτερ
τῷ χρεῖ (1805)

πύργον τόνδε ἤγειρε ναοῦ πρό πύλης
πηδαλιούχων καὶ τῶν ἐντίμων Σπέτσας
λιταῖς σοῦ δούλου καὶ πιστοῦ Ἀγαπίου
ἐν μηνὶ ματίφ

Ἐπὶ τῆς ἀργυρενδύτου παλαιᾶς εἰκόνης τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀνέγνωμεν :

**« 1798 Δηκεμβρίου ὁ εἴνηνε ἡ αγία κικονα δνὰ
δινδρομῆς κε ἐξοδου Θεωδοσνου Μητρο Κκλνὰ**

Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἔλαβε τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ ὁ κοιδιμος ἡμέτερος καθηγητῆς Νικ. Καλογεράς, ὃς καὶ ἐμνήσθη αὐτοῦ ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ (1) ἀργυρᾶν κανδήλαν ἀξίας 500 δραχμῶν δωρησάμενος.

Σημειώσεως ἄξιον, ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ναῶν, οὓς τέως εἶδομεν οὗτος ἔχει στρογγύλην τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν.

Παρὰ τὰς Σπέτσας ἐπισκέφθημεν καὶ τὴν νέαν **Μονὴν Ἐλωνας**, ἣν ἱδρυσεν μὲν τῷ 1765 ὁ Λάζαρος Λαζάρου, ἀνωκοδόμησε δὲ ὁ ἱερομόναχος Ἀκάκιος Γ. Κούτσης τῷ 1876.

Ἡ Μονὴ αὕτη πλὴν τῆς ἐξόχου τοπογραφικῆς θέας οὐδὲν ἀρχαιολογικὸν μνημεῖον παρουσιάζει.

Τῇ 6 καὶ 22 Ὀκτωβρίου ἐπισκέφθημεν τὸ ἐν Σκαραμαγκᾶ ναὶ διον τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, (μῆκ. μετὰ τῆς κόγχης 7,40 πλ. 3,70), μετόχιον τῆς Μονῆς Κλειστῶν, ἐν ᾧ ἀνεύρομεν ἱερὸν ἀντιμήνσιον τοῦ πολυπαθοῦς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Βενεδίκτου.

1. Ἄστυ 30 Ὀκτωβρίου 1896. «Διαθήκη Νικηφόρου τοῦ Καλογερά Ἀρχιεπισκόπου».

**Λόγου ἄξια ἀντικείμενα εἰσελθόντα ἐν
τῷ Μουσεῖῳ κατὰ τὸ ἔτος 1898.**

Τὰ ἐν τῷ Μουσεῖῳ ἡμῶν κατὰ τὸ λήξαν ἔτος 1898 εἰσελθόντα ἀντικείμενα εἰσὶ τὰ ἐξῆς :

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 2360 ἐπὶ μεμβράνης χειρόγραφον εὐαγγελίου γ'. αἰῶνος, ἀποτελούμενον ἐκ 16 σελίδων.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 2378 ἐπιστολὴ τοῦ ἀπαγχονισθέντος Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'. πρὸς τὸν Ἰωσήφ τὸν Βασαράμβαν, γραφείσα τῇ 20 Μαρτίου 1818.

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2381—2411 φωτογραφικὰ ἀπότυπα μινουογραφικῶν ἐκ χειρογράφου ἐπὶ μεμβράνης ψαλτηρίου, ἀποκειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς σεβαστῆς χήρας κ. Ἀναστασίας Μάμουκα.

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2412—2466 φωτογραφικὰ ἀπότυπα τῆς παρὰ τὰ Πατήσια ὁμορφῆς Ἐκκλησιᾶς, Τριπόλεως, τῆς παρὰ τὸν Ἰμπ-τὸν Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τῶν ναῶν Γαλαξειδίου, τῆς Βιτρινίτσης, τῆς Ἄρτης, τοῦ παρὰ τὴν Κορώνη ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, τοῦ ἐν Λεονταρίῳ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ Σπετσῶν, τῆς παρὰ τὴν Λεβάδειαν Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ κ.λ.

Αἱ ὑπ' ἀριθ. 2477 ἀρχιτεκτονικαὶ κατόψεις τοῦ ἐν Βιτρινίτση ναοῦ τῆς Πολυπορτοῦς, τῶν ἐν Ἄρτῃ ναῶν τῆς Μονῆς Κάτω Παναγιᾶς, τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, τῆς Παναγίας τῆς Παρηγορητίσσης, καὶ τῆς Βλαχέρνας, τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, τοῦ ἐν Γαλαξειδίου ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, τοῦ ἐν Σπέτσαις ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ ἐν Λεονταρίῳ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τοῦ ἐν Κορώνη ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, τοῦ ἐν Μεσολογγίῳ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, τοῦ ἐν Ἀθῆναις κατὰ τὴν συνοικίαν Πλάκας ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, καὶ τοῦ κατὰ τὴν θέσιν Χελιδωνοῦ παρὰ τὴν Κηφισσίαν ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.